

MARTIE-APRILIE 2016

Se distribuie GRATUIT

POLEMICI

REVISTĂ LUNARĂ DE LITERATURĂ • SERIE NOUĂ • DIRECTOR: ALEXANDRU BUICAN

Leny Callier, Camil Petrescu, Jeny Cruțescu – c 1930

ANUL I

NR. 3-4

POLEMICI

Revistă de literatură

Correspondența

REVISTA POLEMICI
STR. LUPULUI, NR. 34/42
430383 BAI A MARE

ISSN 2501-1979

ISSN-L 2501-1979

www.actaeonbooks.ro
polemici_serienoua@yahoo.com

Director

Alexandru BUICAN

Redactor-șef

Daniela SITAR-TĂUT

Redactori

Mihaela ALBU
Dan ANGHELESCU
Flori BĂLĂNESCU
Alec Ivan GHILIA
Lorența POPESCU

Redactor extern

Mihai VINEREANU, New York, NY, USA

SUMAR

Mihaela Albu — VERSURI / 13

Dan Angheliescu — VINTILĂ HORIA / 6

Flori Bălănescu — NAȘTEREA MITULUI
GOMA. STRĂINĂTATEA DE ACASĂ. II / 3

Alexandru Buican — O REVISTĂ INTITULATĂ
POLEMICI, FĂRĂ SPIRIT POLEMIC? / 2 —
CAMIL PETRESCU LA LUGOJ / 14

Mircea Coloșenco — PARADIGMA ACTULUI
TRADUCERII. CONSTANTIN FROSIN / 22

Monica D. Căndea — SCRISORI CĂTRE
REBREANU / 21

Constantin Călin — VORBE, VORBE,
VORBE. I / 19

Florica Ichim — ...AM FOST MULTE ZILE ÎN
COMĂ. ȘI PE EL L-AM CHEMAT ÎN AJUTOR, PE
CAMIL. NU AVEAM PĂRINȚI. MAMA MURISE,
TATA MURISE ȘI EL, DAR PE EL L-AM CHEMAT
DE-ACOLO — Interviu de Daniela Sitar-Tăut / 9

Andrei Moldovan — DRUMURILE LUI
MIRCEA PETEAN / 23

Lorența Popescu — VALENȚE LITERARE
ALE MEMORIILOR POLITICE / 8

Responsabilitatea pentru conținutul articolelor
revine în exclusivitate semnatărilor acestora.

EDITORIAL

O REVISTĂ INTITULATĂ *POLEMICI*, FĂRĂ SPIRIT POLEMIC?

ALEXANDRU BUICAN

Ne bucură bunăvoința cu care a fost primită revista noastră de către o parte a presei literare. Iar faptul de a fi stârmit critici din partea *României literare* nu face decât să confirme că suntem pe o bună direcție ideatică. Ni s-a reproșat totuși că o revistă cu titlul *POLEMICI* nu practică polemica. Dar nu e așa. Nesfidu-ne să recunoaștem valoarea dlui Paul Goma, afirmând deci implicit că o întreagă pleiadă de „clasici în viață” — care ocupă funcții din care își creează cariere absurde, crezând că posteritatea poate fi cumpărată prin influență — e nulă pentru că nu are în sângele ei acel nutriment pe care numai ideea morală ți-l dă, e o polemică de neiertat care... nu ni se iartă. O mare literatură se preocupă de problemele de conștiință, pentru că problemele de conștiință caracterizează ființa umană, o elevează din rândul animalelor. Problemele de conștiință aparțin numai oamenilor (mă rog, numai unei infime minorități). Ele îl caracterizează pe om mai mult decât jocul (entertainment), care se observă și la animale (pisicile mici, căteii se joacă și ei).

Dacă un Liviu Rebreanu e neîntrecut, este nu pentru că s-a „ocupat cu satul”, scriind „frumos”, ci pentru că el a plasat conștiința românească, împreună cu problemele ei morale, într-un anume loc și într-un anume spațiu. Românii din Ardeal, dinainte de 1918, reprezentați literar prin Herdeleni, au trăit o dramă care, fiind adevărată este și universală. Tot așa drama unui Apostol Bologa, cu conștiința tulburată între sentimentul naționalității pe de o parte și cel al datoriei față de o construcție juridică neviabilă, cum era Imperiul Austro-Ungar pe de alta, este simțită de noi și astăzi în epoca „globalizării” și a „multiculturalismului”. În *Ultima noapte de dragoste, întâia noapte de război* Camil Petrescu mărturisea că a vrut și el să așeze conștiința românească (o conștiință de o anume calitate) într-un moment-cheie, care era războiul mondial. Iar în *Patul lui Procust*, ce face altceva decât să plaseze o conștiință incapabilă de compromisuri (captivă deci ideii morale absolute) în contextul unei civilizații în care corupția e norma (normă absolută și ea)?

Într-o societate românească despre care se poate spune că nu era de tot rea, și unul și celălalt au reușit să impună contemporanilor întrebări inconfortabile, fără repercusiuni grave. Când însă dl P. Goma a încercat același lucru într-o societate despre care iarăși putem spune că era de tot rea (în urma unei riguroase și severe selecții inverse), am văzut ce s-a întâmplat cu domnia sa.

Adevărata polemică este a spune, atunci când „inteligenția” românească ignoră (printr-o conspirație a tăcerii, desigur) un lucru de o însemnătate mare cât un orizont cum este exilul perpetuu al dlui Goma și când se delectează cu fleacurile dragălașe ale dlui Mircea Cărtărescu, că ceva este putred în... România.

Dl Goma a produs dovada că este un mare om. Literatura, fiind deopotrivă cunoaștere și atitudine, scriitorul nu poate fi decât angajat. El, chiar fără s-o vrea, prin sublinierea adevărului, într-o lume în care omul este exploatat, represat, înjosit, devine subversiv, deci, implicit, un luptător împotriva factorilor distructivi din cadrul speciei, pe care îi identifică în cei ce promovează disimularea, minciuna, violența, răpirea libertății. Angajarea lui decurge fatal tocmai din atitudinea față de adevăr. De aceea se presupune mereu că locul artistului este în fruntea colectivităților. Proba de foc a personalităților este curajul civic. Iar dl Goma a probat că se ridică la aceste standarde. Dar și mai important chiar este faptul că domnia sa e un argument. De la mișcarea inițiată ÎN MIJLOCUL ROMÂNILOR și PENTRU ROMÂNI se poate porni o discuție despre moralitate și curaj la români. Asta nu i se iartă! Iar nouă, recunoașterea obsesivă a acestui fapt, nu ne poate aduce prieteni. Iată dar polemica pe care ne-o dorim, nu cearta cu vreun pitic „ce-o beșică e de spumă într-un secol de nimic.”

PARADIGMA GOMA

NAȘTEREA MITULUI GOMA STRĂINĂTATEA DE ACASĂ

II

FLORI BĂLĂNESCU

„A doua zi dimineața am fost iar la NICHITA. Am discutat despre GOMA și NEGOIȚESCU. Părerile lui se reduc la cuvintele: «GOMA nu mai este român, a căzut cu totul în brațele mafiei evreiești. NEGOIȚESCU e bolnav – este o femeie născută din întâmplare cu sex masculin».”¹

(din Nota informatorului „Donici”, 17.03.1977)

Era Paul Goma chiar un necunoscut în mediul literar, așa cum încearcă Securitatea și fosta-actuală *elită* să impună conștiinței publice? Ne lăsăm adesea luați de valul unor sintagme, pe care le asumăm în ciuda faptului că nu le cântărim greutatea reală de adevăr și relevanță. Cât, cum erau cunoscuți în aceeași vreme emițătorii acestui truism cu rol de agent de compromitere, de lezare a încrederii într-un scriitor „necunoscut” în 1968, la momentul unui debut editorial în volum întârziat din motive ideologice, însă devenit nu doar cunoscut, ci celebru, începând din 1971? Dubla și sfero-jumătatea de măsură folosite de lumea culturală și literară din România stau la baza construirii unor false interpretări biobibliografice. Și nu doar în privința lui Goma.

Expresia repetată până la sațietate de mulți dintre noi (dar neînțeleasă de toți) – „singurii scriitori care s-au solidarizat cu Goma în 1977 au fost Ion Negoițescu și Ion Vianu” – trunchiază de cele mai multe ori adevărul, prin intenția implicită. Dacă luăm ca reper al „recunoașterii” anul 1977, cu *Introducere în psihoterapie* și *Stil și persoană* (ambele apărute în 1975), Ion Vianu (n. 1934) nu era o figură intrată în conștiința literară a publicului românesc. Prima, o carte de specialitate, a doua, un volum de eseuri. Situația nu este cu mult diferită în privința criticului literar Ion Negoițescu (n. 1921), care, în schimb, avea un loc bine conturat în conștiința lumii literare. Dintr-o generație mai veche, Nego era unul dintre membrii Cercului Literar de la Sibiu și avea în biografia sa câțiva ani de detenție politică. Un detaliu care îl apropie și mai mult de Goma. În realitate, printre semnatarii Scrișorii Goma au existat și alți scriitori, chiar dacă nu dintre aceia deja celebri sau deveniți ulterior. O asemenea distincție are azi efectul invers, confirmând șubrezenia alegerii „etice” din 1977 a celor care au considerat că nu își pot pune semnătura alături de un „necunoscut”, care nu reprezintă nimic în literatura română. Ticluitorii canoanelor încă mai au grijă ca Goma să nu „reprezinte”. Atunci, ca și azi, era vorba despre apărarea principiului libertăților. Una dintre acestea fiind libertatea de expresie. Estetic vs. etic este alibiul pervers ticluit de Securitate, în care s-au lăsat atrași intelectualii români. Într-un univers dominat de frică, lășitate, (auto)cenzură estetica nu are nicio șansă reală. Dar est-etica are toate șansele, fie și întorcându-se ca un bumerang din afara acestui univers, să atragă atenția că acolo există oameni liberi.

Portarii rezistenței-prin-cultură fac de strajă de multe decenii pentru ca literatura liberă să nu devină model.

Vocile libertății fuseseră închise, eliminate în primele două decenii de stalinism neaș. Cele neatinse de virusul anihilării prin dispariție fizică sau prin reeducare au fost puține după 1965, cel mai adesea hibernând la adăpostul propriei conștiințe. Goma a scăpat în virtutea moștenirii istorice pe care o trăsesse încoace, peste Prut. O memorie salvată, fără de care scriitorul ar fi un oarecare mânuitor de ficțiuni. Mentalitatea noilor generații, crescute și maturizate în vreme ce părinții lor (biologici, spirituali, morali) erau încarcerați, a fost configurată în bună măsură de mecanismele ideologice. Numai astfel se explică de ce oameni pe care azi îi știm de mare valoare culturală percepeau astfel situația în 1977:

„(...) Criticul literar Ciocârlie Livius din Timișoara, lector la Universitatea din Timișoara, apreciază faptul că acțiunea protestatară a celor 8 români care s-au raliat semnatarilor «Chartei 77» nu are în țară un ecou pentru considerentul că scriitorul Paul Goma nu reprezintă o valoare literară sau politică, iar ceilalți sunt de altă naționalitate și nu exprimă o opinie românească. Participând la discuții, poetul Andrei Ujică a împărtășit aceleași păreri, precizând în plus faptul că Paul Goma are un mare curaj și se întreabă ce anume stă la baza acestui curaj. (...)”². Prin informatori, Securitatea culegea discuțiile din cercuri intime, prietenești. Prin acest citat vreau să ilustrez cât de malefică a fost instituția răului. Ceea ce ofițerii securiști foloseau în scopul fixat prin planurile de măsuri contra lui Goma, trebuie citit cu distanță, departe de ispita subliminală. Rândurile notei pot însemna și contrariul: *din păcate, acțiunea lui Goma nu va avea succes, pentru că oamenii îl consideră nedemn de a fi urmat, iar ceilalți semnatar, prin numele lor, suscită sentimentele naționaliste; trebuie să ai mare curaj să faci asta!*

Este o „traducere” posibilă. Oamenii au fost derutați, și-au pus întrebări. Unii de bună credință, alții pentru uzul Securității (așa cum a fost Alexandru Ivăsiuc, și nu numai el). Cât de firesc era să te iei de piept cu Ceaușescu într-o perioadă în care deasupra Carpaților se auzea musca zbârnâind, pe fondul unui conformism asurzitor? Un argument este Scrisoarea de solidarizare a lui Ion Ladea (n. 1935):

În seara zilei de 13 aprilie 1977, „postul de radio «Europa Liberă» a transmis scrisoarea **scriitorului**³ ION LADEA adresată lui PAUL GOMA la 17 martie a.c.

PAUL GOMA,

Întârzierea scrisorii mele atestă relevanța ei, un gest ca al tău nu se poate evalua în măsura ce i se cuvenea în structura în care ne-a aruncat destinul. Te-am judecat cu măsura standard,

cu măsura impusă de sistemul ce azi ne împresoară, te-am suspectat o zi provocator, care încerci să răscolești resursele latente ale unor oameni împietriți în tăcere. Am așteptat, era firesc. Dar infailibilității încrederii mele, de probitate incontestabilă ca NEGOIȚESCU, VIANU și alții au aderat la gestul tău. Iartă-mă, iartă o intenție care a șovăit în a se preschimba în faptă, care a acceptat mântuirea doar după certificatul dovezilor. **Pe toți ne-a deformat sistemul, tuturor ne-a semănat în ogradă bănuiala și teama, roadele terorii.** Și de teroare am avut cu toții parte. Nu m-am încărcat cu suferințele altora, îmi ajunge povara mea. Închis la 13 ani și judecat de Tribunalul militar, eliberat doar la un an, după o sentință de achitare, închis la 24 de ani și condamnat, chemat mereu la cadre și securitate și sfătuit de activiști cu o blândă autoritate, de o amenințătoare prestanță, mi-am deformat spiritul în așteptare. N-am abandonat, pândind ferestrele sistemului, le-am escaladat pe coordonatele științei. Mereu în umbră, am făcut medicină și informatică, futurologie, am scris cărți științifice, am scris versuri, am tăcut. (...)

Voi sta alături de tine PAUL GOMA, voi sta alături de atitudinea ta. (...)

PAUL GOMA! N-am plâns de mult, de teamă ca plânsul să nu fie socotit o instigare la depresie. N-am râs de mult, de teamă ca râsul să nu fie inventariat ca o batjocură la infailibilități.

La 42 de ani ai mei, m-am săturat! (...)⁴

Ladea a scris la două săptămâni după Ion Vianu. Cu o bogată experiență de victimă a represiunii ideologice, Ladea avea toată legitimitatea să își pună întrebări despre ceea ce se întâmpla. Cum bine se exprimă Goma, el cunoștea Securitatea și pe dinăuntru, nu doar pe dinafară (din zvonuri). Nu mai puțin legitimă este poziția lui Vianu, a cărui profesie (psihiatru) îl ținea în permanență racordat la practicile mașinării de distrus vieți.

„Mult stimat Paul Goma,

De o bună bucată de vreme urmăresc remarcabila d-tale activitate care, prin curajul pe care îl manifesti, ar merita să redea încredere multora dintre români. Într-adevăr, tot ce s-a întâmplat în acești ultimi treizeci de ani nu a fost de natură să satisfacă orgoliul nostru. Mai întâi ne-am lăsat (o, fără voia noastră!) zdrobiți de cizma unui asupritor brutal. Apoi, ni s-a părut că putem să ne luăm, cum se zice cu o expresie prea curentă, destinul în propriile mâini. Abia atunci s-a petrecut drama de care vreau să vorbesc aici: am început să ne temem că orice fisură în unitatea noastră «de nezdruncinat» ar putea să ducă la prăbușirea patriei. De aici, tendința, tot mai ascuțită în ultimii ani, de a reduce câmpul ideilor la câteva sărace și goale înșălări patriotarde, tendință care a devenit azi preponderentă în întreaga noastră mișcare culturală, nefăcând altceva decât să accentueze încă și mai mult plictisul și deprimarea care caracterizează viața noastră de toate zilele.

Și acum vii d-ta, cu o colosală experiență a asupririi și a durerii și formulezi câteva exigențe: modeste în raport cu ceea ce un om poate să aspire în mod legitim dar foarte pretențioase dacă ne gândim cât avem realmente dreptul de a fi. Ceri mai întâi ca oamenii să poată părăsi și regăsi în mod liber teritoriul țării; să vorbească și să scrie fără teamă; să participe direct la bucuria de-a trăi și nu prin intermediul unor generații viitoare. **Este semnificativ că tocmai astfel de exigențe simple te-au desemnat ca pe un agitator periculos – și de aici toată suspiciunea cu care ești înconjurat, amenințările neîncetate la care te supui.** (...)

Probabil că ai reflectat adesea ce lucru sfâșietor reprezintă o astfel de determinare. **Eu am ezitat enorm până să mă decid** (...) actul meu reprezintă un fel de sinucidere simbolică, un

hara-kiri moral care anihilează partea tradițională, conservatoare din mine, dar care poate va da de gândit și va duce la o mutație. În acest sens, este un act de patriotism. Mor ca român dar rămân om (...).

Pot să mă întreb ce se va întâmpla dacă autoritățile îmi vor refuza plecarea? Desigur. În acest caz și atâta timp cât voi rămâne aici, voi fi alături de d-ta, solidar și activ, gata de sacrificiu (...).

De pe culmile disperării îți urez sănătate și succes...⁶

Este aproape un sacrilegiu să nu redăm integral aceste documente esențiale pentru cartea demnității individuale în comunism, exprimată *modest* pentru un popor care are, *realmente*, obligația de a fi mai mult de atât. Ele arată că se putea să reacționezi normal, într-o lume a anormalității.

Mișcarea pentru drepturile omului din iarna-primăvara anului 1977 s-a consumat între solidarizări „anonime” & mai *celebre* – pe de o parte și acțiunile concertate ale organelor represive și ale concetățenilor lezați în demnitatea lor de *români adevărați* (abonați cu angajament la Securitate ori „numai” re-educați) – pe de altă parte. Am ilustrat ce a însemnat maximum în privința solidarizării (din păcate, nu am și textul Scrisorii lui I. Negoițescu).

Voi ilustra ce a însemnat maximum de desolidarizare, în zona „muncitorească” (pilotată de lucrătorii Securității):

„Iași, 25.III.1977

Domnule Goma,

Sunt mama lui Mihai Florin, tânărul din Iași care va făcut o vizită la tine acasă la București pe data de 12.III.1977 fără să știu eu.

Îți scriu cu mare durere în suflet și terog să-mi lași copilu în pace. Băetul meu când a venit acasă, l-am întrebat de unde vine, iar el me-a spus că afost la București, la goma, și am înțeles că tu vrei să-l momești întonul și în ideile postului de radio Eoropa liberă.

Cu toate că eu nu am studii așa înalte, totuși îmi dau seama ca și ceilalți oameni cinstiți din Țara mea că acest post de radio: Eoropa liberă este un post mârșav care caută să murdărească Țara mea care țară este ca o Mamă bună și credincioasă care își iubește copii.

Eoropa liberă este un post de radio condus de un mârșav, de un jidan care a păscut o cireadă de vaci sa-u o turmă de porci și acum el este plătit de spionajul american ce ne vrea numai răul. Eu ca MaMă te întreb cu ce drept ai încercat tu boule sămi duci Copilul în eroare și să-l minți precum că Eoropa liberă fi vrea binele și că la noi nu arfi libertate. Ași dori să te văd ce fel de animal ești tu și îți spun drept că dacă te-ai întâlni te-ași sfășie ca o fiară sălbatică și flămn [flămândă, presupun!].

Eu te trimit în pizda măti care te-a făcut așa de prost și pungași care ai vândut Țara pe niște izmene de nailon care ți le-a dat germanie ta trădătorule. Să nu mai încerci să-mi nenorocеști viața Copilului meu, a mea sau chiar altor Copii nevinovați.

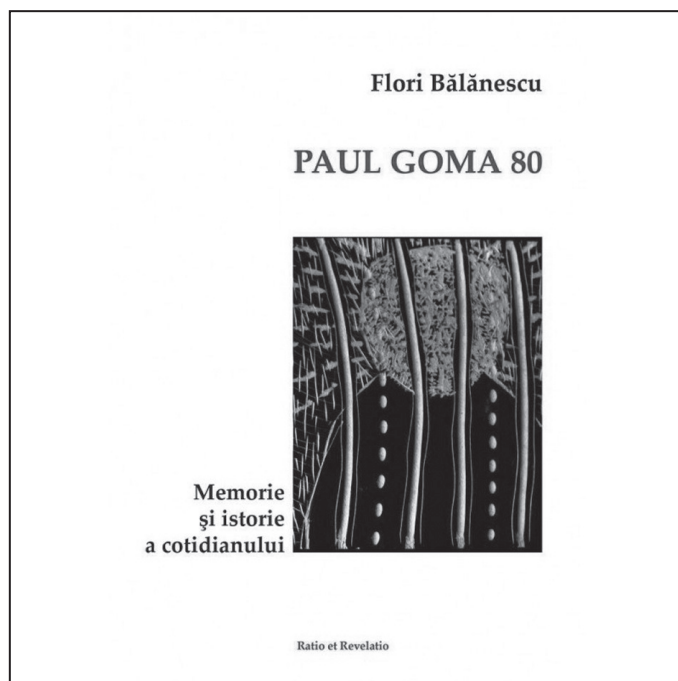
Despre încercarea ta asta murdară Eu am să aduc la cunoștința Organilor de Partid și de Stat ca să tecunoască cine ești tu.

Eu cu încheiere acestei scrisori te-ași pofti la mine acasă să-ai edei cine sunt.

Mihai Ana⁷

Această *lucrare* nu diferă în ideologie de părerile anonime ori purtând nume ale diverșilor scriitori, intelectuali, preoți, care au „aplicat” cu voioșie la Securitate, la sugestia căreia și-au trimis producțiile chiar și la „Europa Liberă”.

În încheiere, o mostră din starea de spirit a lumii culturale, monitorizată de Securitate:

„STRICT SECRET

2 aprilie 1977⁸ (...)

În general se consideră că nu trebuia să se permită ca această problemă să ia amploare, ci să se fi acționat inițial împotriva lui PAUL GOMA în sensul «desființării» sale ca scriitor, tocmai prin folosirea părerilor «adevăraților scriitori» și ale criticii literare despre valoarea sa literară și problemele ridicate de el.

Spre exemplu, scriitorul ION LĂNCRĂNجان, apreciază că «greșala s-a făcut în momentul în care a fost lăsat doar EUGEN BARBU să scrie și nu s-au discutat obiectiv cărțile lui GOMA, chiar cele apărute în străinătate, spre a fi reduse la proporțiile sale de către critică, ci a fost atacat numai ca persoană, în termeni pamfletari, cu cuvinte dure, dar fără eficiență.

Ceilalți scriitori – precizează el – au tăcut în sinea lor, nefiind de acord cu stilul lui EUGEN BARBU, chiar dacă nu erau de acord cu GOMA».

[Lăncrănجان] «Vina o poartă modul cum este coordonată cultura, care zdruncină încrederea scriitorilor în recomandările oficiale și-i împinge în rezervă prudentă, deoarece, nu se știe niciodată ce va ieși și ce se scontează într-un anumit caz».

[TUDOR GEORGE]: «conducerea a greșit că a stat de vorbă cu GOMA; trebuia să-l pună să discute cu scriitorii, deoarece, aceștia l-ar fi putut combate cu propriile lui arme și aceasta public». (...)

La fel, scriitorii NICHITA STĂNESCU, PAUL EVERAC îl califică pe PAUL GOMA «escroc», care a făcut scandal pentru a atrage atenția asupra lui și a șantaja opinia publică și trebuia să primească riposta. (...)

În ceea ce privește atitudinea lui ION NEGOIȚESCU, în rândul scriitorilor se manifestă surprinderea că un om de valoare cum este acesta l-a «onorat» pe Goma cu adeziunea sa.

În această ordine de idei se discută că prin alăturarea lui ION NEGOIȚESCU, care aparține unei formații precise de intelectuali, cercurile interesate încearcă să dea un aspect mai «cultural» acțiunii lui GOMA, care altfel era fără ecou real în rândul intelectualității noastre. Se apreciază că ținând cont de orgoliul lui ION NEGOIȚESCU, de superioritatea pe care o manifestă dacă s-ar fi decis să se manifeste public ca disident ar fi făcut-o pe cont propriu. Faptul că, aparent, neobligat de nimeni, accepte să i se subordoneze prin gestul său manifest lui GOMA ar însemna

că nu [e] vorba de o inițiativă a lui, ci de o etapă calculată pentru întărirea «acțiunea GOMA».

[GEO DUMITRESCU]: «este totuși de reținut și pentru el este un semn de întrebare cele relatate de Noel Bernard la *Europa liberă* despre medicul IONEL VIANU, în sensul că ar exista în țară deținuți în spitalele de psihiatrie în scop politic». A mărturisit că «este dezorientat în aprecierea adevărului și, dacă astfel de situații sunt reale, ar trebuie să se aplice legea pentru cei vinovați, așa cum s-a procedat cu anii în urmă cu cei ce au creat un asemenea caz cu un scriitor din Constanța».

În final și-a exprimat convingerea că «acesta ar fi un abuz necunoscut de conducerea superioară de partid».

În ceea ce privește poziția medicului ION VIANU, prof. ION ZAMFIRESCU, scriitor și filozof, apreciază că «gestul său se explică ori printr-un dezechilibru mintal despre care se vorbește printre cunoscuții acestuia, ori este efectul contrastului dintre mediocritatea sa și orgoliul mortificat de faptul că trăiește în umbra tatălui său și n-a reușit, deși a fost sprijinit cu generozitate (cărți tipărite, curs la Universitate etc.), să atingă notorietatea la care ambiționa».

Organele noastre urmăresc în continuare starea de spirit în legătură cu acțiunile aderenților la «Carta 77» pentru a întreprinde măsurile ce se impun...⁹.

Oglindea aceasta reflectă o multitudine de trăsături ale intelectualilor români ai epocii, mai puțin rectitudinea morală.

NOTE

1 DUI nr. 2217, vol. 5, f. 117.

2 Adresă a Inspectoratului județean Timiș al MAI – Securitate către MAI – Direcția I București, în ib., f. 32.

3 Aceasta și urm., subl. mele.

4 DUI 2217, vol. 9, ff. 326-327.

5 Aceasta și urm., subl. mele.

6 Ion Vianu, Matei Călinescu, *Amintiri în dialog. Memorii*, Editura Polirom, Iași, 2005, pp. 252-253.

7 DUI nr. 2217, vol. 5, ff. 229-231. Indicațiile de lectură îmi aparțin, toate greșelile în textul original.

8 A doua zi după arestarea lui Goma.

9 *Ibidem*, vol. 8, ff. 66-67.

ESEU

VINTILĂ HORIA – TIMP ȘI ISTORIE

DAN ANGHELESCU

Motto:

„...Horologe! Dieu sinistre, effrayant, impassible,
Dont le doigt nous menace et nous dit: Souviens toi!
Les vibrante Douleurs dans ton coeur plein d'effroi
Se planteront bientôt comme dans une cible...”

Charles Baudelaire

Faptul care a produs o schimbare fundamentală în evoluția romanului românesc se pare că a fost repunerea în discuție a dimensiunii temporale, introducând deschideri către noi perspective și orizonturi. El contura totodată, în scrisul românesc, elementele unei noi *poietici*. Într-o corespondență cu profesorul Paul Miron, poetul și subtilul eseist Horia Stamatu – aflat atunci în exil – considera că: „Viziunea acestei noi poetici era influențată de /.../ zguduitorul introducere la problema timpului, *Was ist Metaphysik?* a lui Heidegger./.../ Existențialismul se naște în România.” (Miron, 2007: 83)

Într-adevăr *Timpul* devenea o prezență obsesivă în preocupările gânditorilor, romancierilor și eseistilor. Iar termenii căpătau conotații de o altă natură, mult mai profundă și gravă. Astfel, la Eliade și Vintilă Horia descoperim coloratura întunecată a unui *fatum tragic*. *Timpul* nu va mai fi un *obiect de contemplație*, ca în *heraclitismul volatil al interiorității* la Marcel Proust. *Gânditor*, aruncat în condiția plină de dramatism și sfâșiere a ființării, romanțierul se oprește asupra *semnelor* oculte și a accentelor amenințătoare emanând din relația *Ființă* și *Timp*. Se poate afirma că acolo unde personajele lui Camil Petrescu vedeau *idei*, cele ale unor Mircea Eliade, Vintilă Horia ori Alexandru Vona – ca să ne limităm doar la prozatorii exilului – văd *semne* și caută *sensuri*.

De altfel, în aria gândirii europene, interesul pentru inefabil și spiritual se orienta acum către o sustragere de sub jurisdicțiile pozitivismului, prin configurarea grupului denumit *Geisteswissenschaften*,

după termenul *moral science* al lui St. Mill. *Imaginea* (sic!?) *timpului* suporta o mutație fundamentală migrând către o înțelegere diferită de cea *privire în noi înșine*, prin care Bergson, Husserl și, desigur, Marcel Proust (discipol literar al lui Bergson) crezuseră că ar oferi un *absolut al cunoașterii*. Importanța, până de curând discretă, aproape inaparentă, a *operatorului Timp* dobânda instantaneu un accent de altă natură. Ea producea schimbări atât în evaluările, cât și în perspectiva din care erau abordate fenomenele. Era efectul direct a ceea ce Horia Stamatu întrezărise drept influență a filosofiei lui Heidegger, cel pentru care „...esența omului (apare în) *faptul-de-a-fi-loc-privilegiat-al-deschiderii ca loc al ființei*.” *Timpul* devenise o perspectivă pentru interpretarea ființei. De ce tocmai *timpul*? „...Pentru că, spune Heidegger, *perspectiva care, la începutul filosofiei occidentale, călăuzește deschiderea ființei este timpul, însă în așa fel încât această perspectivă a rămas ca atare și a trebuit să rămână ascunsă*./.../ *Acest lucru se exprimă în faptul că timpul (în momentul de față) este conceput pornind de la acum, de la ceea ce este prezent în cutare moment și în chip unic*.” (Heidegger, 1999: 268, 269)

Vintilă Horia ilustrează perfect sensul relației cu *timpul întemeiat pe acum*, pe *ceea ce este prezent și în chip unic* în datele actualităților celui care gândește. *Timpul* fiind *încărcat de istorie*, scrisul devine reacție și tentativă de *abolire* a dimensiunilor lui stihiale. El afirmă tranșant: „*Sunt un distrugător al timpului istoric*./.../ *această voință anarhică definește personalitatea și cronologia poporului meu care a boicotat întotdeauna istoria*...” (Horia, 1997, 1998: 211). *Timpul* a devenit o forță malefică. Iar cărțile lui și ale tuturor celor *desțărâți* – spune el – au fost „...concepute și realizate în afara timpului lor, ca prieteni ai oamenilor, aliați

nu ai utopiei prezentului, ci ai realității viitorului/.../ și dacă în Cavalerul resemnării făceam din nou să coincidă timpul meu cu altul situat în trecut, era just să mă întreb dacă timpul există într-adevăr ...” (Ibid.: 211)

Ieșirea din timp, ca eliberare din *teroarea istoriei*, devine leitmotivul și tema abisală a romanelor și eseisticii lui. Existențialismul – despre care vorbea Horia Stamatu – este prezența constant adietoare în scrierile lui Vintilă Horia, și el precizează: „*Aparțin unui popor de țărani și de poeți, al cărui contact cu istoria a fost totdeauna dureros și tragic. Un popor care adesea s-a retras din istorie (filosofii noștri, Lucian Blaga și Mircea Eliade, au explicat bine acest fenomen), s-a ghemuit dincolo de vizibil, în pădurea miturilor lui. Este vorba de o promisiune sau un mesaj pe care Ovidiu și Radu Negru, personaje ale celor două romane ale mele, l-au pus în lumină. Acest popor a avut întotdeauna, în forma dacică antică, sau în cea românească modernă, un sens religios despre viață, care evită orice tendință spre extremism*...” (Horia, 1997, 1998: 264)

Confruntarea cu acest *effrayant Dieu sinistre* și aspirația de evadare din *minciuna marelui timp mesianic* (cum îl numise Walter Benjamin) îl alătură, în ipostază de comiliton, lui Mircea Eliade. Azvârlit de un cataclism al *Istoriei* în destinul tristelor și nesfârșitelor bejenii, modelul tipologiei pentru care optează este cel al rătăcitorului, al unui *Waldgänger* abandonat în grija și mila lui Dumnezeu. Iată de ce perspectiva religioasă asupra existenței domină și, de fapt, iluminează demersurile sale epice, iar confruntările capătă o evidentă aură mistică. În romane (*Les impossibles*, *Marta o la segunda guerra*, *Le Voyage à San Marcos*) exilul și pelerinajul capătă reverberații ample nu numai ca trimitere la situația exilatului din Europa de Est, ci și la o stare de lucruri cu mult mai generală,

aceea care-l vizează, în esență, pe omul veacului XX, altfel spus, condiția și determinările acestuia.

În *Le Voyage à San Marcos* ideea de cataclism al istoriei induce concluzii terifiante: „Était-ce à cause de la guerre qui m'avait appris que toute violence était permise?” (Horia, 1988: 29) /.../ „La guerre chez nous a été un signe. Il y avait, d'un côté, ceux qui avaient cessé de croire, qui voulait s'intégrer au progrès, aux avantages de l'amour libre, aux joies du divorce, aux vertiges de la chute, et, de l'autre côté, ceux qui croyaient encore, qui voulaient à tout prix empêcher la chute, ou qui s'imaginaient la pouvoir empêcher./.../ Ce fut un combat entre l'amour sacré et l'amour profane./.../ Comment pourrait-on d'ailleurs résister au profane? Tu ne vois pas? Nous sommes un pays où le sacré a été victorieux il y a trente ans, mais qui est déjà occupé par l'ennemi, de façon silencieux, massive, efficace. Nous avons gagné la guerre et perdue la paix, je veux dire la paix intérieure.” (Horia, 1988: 82)

Momentul în care au toate acestea au loc – acel *acum* despre care s-a amintit anterior – este un *timp* de gravă criză a lumii: „societățile cantitative au acoperit aproape în întregime chipul omului [iar] primejdia de a cădea în sensul regresiv e pretutindeni vizibilă.” De unde și concluzia: „E deci absolut necesar să ieșim din propriul nostru timp și să încercăm altul, păstrând amintirea nefericirii din timpul trecut./.../ ajunge un moment de neglijență pentru ca omul să poată deveni o maimuță./.../ triburile numite primitive nu sunt imaginea unei situații pe care noi înșine am trăit-o în trecut, ci a unei situații pe care o vom putea trăi în viitor.” (Horia, 1997, 1998: 391-396)

Pentru Vintilă Horia *Timpul* este obiectul unei permanente, profunde și cvasi obsesive reflecții. Savant, de aceeași anvergură cu Mircea Eliade, scrierile lui se convertesc în veritabile *tratate* de mare profunzime, rigoare și erudiție. Investigațiile lui deschid orizonturi de transdisciplinaritate traversând universurile celor mai importanți gânditori ai tuturor timpurilor: Platon, Sf. Augustin, Dante, Shakespeare, Papini, Thomas Mann, Proust, Eliot, Musil, Joyce, Ezra Pound, Jünger, Kierkegaard, Nietzsche, Heidegger, Carl Jung, Niels Bohr, Heisenberg, Oswald Spengler, Toynbee, Jacques Soustelle, Husserl, Pauli, Matila Ghyka, dar și ale ezotericilor Evola sau René Guénon. Romanul, ca și eseistica, devin astfel instrumente de

cercetare și „tehnică de cunoaștere, cea mai complicată, unica posibilitate de a cuprinde realitatea într-o singură operă, mai mult decât fizica, biologia sau muzica, unica realmente capabilă a descrie un tot.” (Horia, op. cit. 214) Gânditorul explorează orizonturile către care se îndreaptă *Omul și Lumea...* detectând fenomenul de criză pe care îl urmărește și încearcă să-l înțeleagă. Marile culturi sunt pentru el asemenea operelor de artă și, în starea lor „primară, fericită și stabilă”, îi pare potrivit, să le regândească în versurile din *Faustul* lui Goethe: *Die unbegreiflich hohen Werke/ Sind herlich wie am ersten Tag* (*Înaltele și Incompreensibilele opere/ Sunt frumoase, ca în prima lor zi.*) Taina lumii, a omului a artei: iată mobilul său aproape detectivistic pentru care pornește într-o amplă și neostenită investigație către înaltele centre ale inteligenței de pe pământ. (v. *Călătorie la centrele pământului*, Ed. Art, București, 2015) Tot ceea ce îl neliniștește trebuie să capete răspunsuri. Ceea ce nu înseamnă cu nu are chiar el răspunsuri proprii. Dar, evident, nu poate accepta că lumea continuă să fie stăpânită de vechile viziuni despre lume și că nivelul la care a ajuns cunoașterea nu schimbă nimic din realitățile dure ale actualității. Să fie iluzorie altitudinea cunoașterii, iar diferitele niveluri de realitate și de percepție ale acesteia să nu mai producă nici un efect asupra oamenilor? Să-și fi pierdut arta puterea modelatorie față de ei? Vintilă Horia a fost nu numai un romancier, ci și unul dintre acei mari intelectuali ai veacului XX care, în operă, au căutat un răspuns la obsedantele interogații ce continuă să apese și astăzi asupra lumii. Ne reamintim că, în introducerea la *Prelegeri de estetică* Hegel avansase cutremurătoarea predicție a unui sfârșit al artei. Să fi fost acela momentul de implozie al culturii, momentul căruia avea să-i urmeze predicția unui sfârșit al istoriei? Cel care, la rândul său, declanșa o veritabilă obsesie pentru *marile sfârșituri anunțate*? Auguste Comte, urmat de Russell, Wittgenstein și Carnap prevesteau sfârșitul metafizicii, Nietzsche arunca în lume vestirea morții lui Dumnezeu, Heidegger întrezărea sfârșitul filosofiei, Derrida pe cel al logosului, Foucault pe al omului, Bell și Lipset pe al ideologiilor, Lyotard al meta-narativelor; în fine, Vattimo și alții vorbeau de un sfârșit al modernității; Lucien Sfez despre cel al comunicării. Peste toate acestea se reformulau întrebări privitoare la *cunoaștere*, la *științele spiritului*

(*Geisteswissenschaften*): mai reușesc ele să pună în lumină acele tipuri de experiență a adevărului ce gravitează dincolo de sferele științei: experiența artei, a filosofiei sau a istoriei, acelea care vestesc o cunoaștere ce nu mai poate fi verificată cu mijloacele ce guvernează din interiorul principiilor științei moderne? (v. Hans-Georg Gadamer)

Într-un asemenea context, profilul de scriitor și gânditor al lui Vintilă Horia apare cu un specific aparte: „Ca opozant permanent în epoci de agonie ca a noastră, el susține, cumva într-un același context cu Tzvetan Todorov, că are *datoria* de a trezi umanitatea, de a o deștepta dintr-un somn tehnico-optimist, de a provoca o ruptură în omogenitatea sistemelor actuale, de a reprezenta principiul salvator al eterogenității, al unui *perpetuum mobile* al istoriei și de a-și ajuta contemporanii să-și înțeleagă mai bine timpul.” (Nedelcu, 1992: 183)

În subsidiaritatea scrisului său el crede și susține necesitatea revenirii asupra *fenomenului* pe care Max Weber îl întrezărise ca proces pe cale de desăvârșire în modernitate, rezultat al secularizării: *Dezvrăjirea lumii* (*Entzauberung der Welt*). Pentru Vintilă Horia – în *lumea de acum* – a devenit imperios necesară inversarea sensurilor amintitului proces: deci o *re-vrăjire a lumii*, o reinstaurare a *Sacralității* ca temei fondator de civilizație, a *Sacralității* ce a fost ocultată prin violenta campanie a pozitivismelor de tot felul.

BIBLIOGRAFIE

- Eliade, Mircea, 2010, *Noaptea de Sânziene*, București, Jurnalul Național.
- Guénon, René, 2008, *Domnia cantității și semnele vremurilor*, București, Humanitas.
- Heidegger, Martin, 1999, *Introducere în metafizică*, București, Humanitas.
- Heidegger, Martin, 2011, *Originea operei de artă*, București, Humanitas.
- Horia, Vintilă, 1997-1998, *Un scriitor împotriva timpului său, Secolul 20*, nr. 10-12/1-3, București.
- Horia, Vintilă, 1988, *Le Voyage à San Marcos*, Paris, Éditions du Rocher, Jean-Paul Bertrand Éditeur, collection Alphée.
- Horia, Vintilă, 1990, *Dumnezeu s-a născut în exil*, Craiova, Europa.
- Miron, Paul, 2007, *Correspondență cu Horia Stamatu*, București, Jurnalul Literar.
- Vlad, Ion, 2004, *Romanul universurilor crepusculare*, Thomas Mann, Robert Musil, Hermann Broch, Witold Gombrowicz, Günter Grass, Curzio Malaparte, Heinrich Böll, L. F. Céline, Cluj-Napoca, Eikon.

VALENȚE LITERARE ALE MEMORIILOR POLITICE

LORENȚA POPESCU

Memorialistica politică, subgen al literaturii „subiective”, cum o numea Tudor Vianu, reprezentată, de fapt, de opere non-ficționale, precum jurnale, confesiuni, amintiri, mărturisiri, memorii, permite cititorului nu numai o pătrundere în culisele unor evenimente de istorie relativ recentă, dar și o lectură plăcută prin modalitățile narative adoptate de autori. Scurta noastră prezentare își propune să readucă în atenția cititorilor câteva scrieri memorialistice, editate și inedite, provenite de la diplomați și oameni politici care nu s-au limitat la o simplă înregistrare a evenimentelor, ci au ridicat la general faptul trăit printr-o stilistică abilă a narațiunii, devenită vie, esențializatoare și care dovedește fantezie scenică și stăpânirea intuitivă a notației. Memorialul, deși „disociat” de beletristică (G. Călinescu 1934, în Duca 2014: 9), se constituie însă atât ca o sursă de înțelegere a momentelor evocate, cât și ca operă care poate stârni emoții estetice atunci când șarja surprinde derizoriul, absurdul, insolitul. Câteva structuri epice cronologice sau caleidoscopice, altele descriptive, excerptate din jurnale și memorii sunt de ajuns pentru a aprecia puterea de redare a situației sau profilul unei personalități. Retorica incisivă din *Jurnalul* lui George G. Mârzescu (1839-1926), avocat liberal, profesor și politician, ministru în diverse cabinete, în manuscrisul aflat în arhiva Cabinetului de manuscrite/carte rară al Bibliotecii Academiei Române, denumit „Fapte și impresii zilnice” (A. 2164), dezvăluie însemnări cotidiene din perioada 3 octombrie-31 decembrie 1917. Zile agitate, dense, cu fapte militare, politice mai ales, sociale, succedate rapid, în care numai spiritul sobru, dar și caustic al autorului mai poate opera cu precizie. Nu sunt consemnări seci, mioape, ci reliefuri trasate ascuțit, capabile să anuleze orice aureolă idealizantă, prin identificarea scăderilor umane în situații deosebite, solemne. Fragmentul ales e un eșantion stilistic care înfățișează un tablou în care protagoniștii, enumerați alert, sunt absenți, acțiunea, altfel firească, a personajelor colective

accentuează pamfletul, iar ținta individuală este atinsă cu sarcasm plastic, plin de adresă. 3 octombrie 1917: „A 24-a aniversare a nașterii Principelui Moștenitor. Te Deum *à sec* la Mitropolie. Oficială Antim. Nu există nici Regele, nici Regina, nici măcar Principele cu nașterea. Cu toate acestea, Clerul se roagă, Corul cântă, Miniștrii plesnesc în redingote și Conțescu în frac, încărcat de decorații de la gât până la splină. În schimb, există aristocrația servilă și servii aristocrației. Grigușul curții, mandatarul puterilor regale private, marele cavalcadur, dascălul princiar etc., etc. Se sărută icoana, crucea de unii și... mâna lui Antim. Totul e terminat până la anul.” Apoi, un alt pasaj în care ironia reiese din punctarea unei atitudini lipsite de naturalețe sau a contrastului dintre formalism și populism: „La 12 ore la Palat. Din 12 miniștri sunt numai 6: doi sunt bolnavi, doi pe front și alții doi, în idilă la Odesa. Griguș anunță solemn: M.S. Regele! Șirele spinărilor Domnilor miniștri se încovoie ca niște sălcii. D. Constantinescu, grav ca un Președinte de Consiliu, înaintează doi pași spre Rege și cu un ton declamator, rezervat celor mai bune compoziții, citește în numele Guvernului un omagiu fierbinte, ce se termină cu: „să trăiască al doilea Rege al României Mari!”, deși n-am ajuns încă la cel dintâi. Regele îi strânge mâna, se lasă în genunchi și râzând mulțumește pe de rost, asigurând între altele că Fiul său va fi tot atât de bun român ca și Dânsul. Mai strânge o dată mâna lui P. și ne adresează fiecăruia câteva cuvinte. Se interesează de ultima excursie făcută cu americanii și râde de întoarcerea noastră pe ploaie. Ar fi râs chiar dacă ar fi fost soare.” Inteligența propriului comentariu politic configurează stilul inconfundabil al autorului.

BIBLIOGRAFIE

- Mârzescu, George, *Fapte și impresii zilnice* (3 octombrie – 31 decembrie 1917), A. 2164, Biblioteca Academiei Române, București.
Duca, I. G. (2014), *Portrete și amintiri*, București, Editura Machiavelli.

EDITURA ACTAEON BOOKS

ANUNȚĂ APROPIATA APARIȚIE
A BIOGRAFIEI

CAMIL PETRESCU ÎN VREMEA LUI

Cuprinsul volumului:

CARTEA ÎNTÂI — ORFAN

CARTEA A DOUA — „DACĂ NU VA FI FOST ȘI EL ACOLO ALĂTURI DE EI [...] NU VA PUTEA FI, NICIODATĂ, UN SRIITOR ADEVĂRAT”

CARTEA A TREIA — „COMPENSAȚIA MEA PENTRU ANII DE STUDENȚIE VISAȚI LA HEIDELBERG”

CARTEA A PATRA — „MI-E DOR DE UN OM ÎNȚELEGĂTOR, CUM ÎI E DOR UNUI BOLNAV DE SMEURĂ”

CARTEA A CINCIA — „UN SENTIMENT APROAPE METAFIZIC AL CAMARADERIEI”

CARTEA A ȘASEA — „N-AM NEVOIE DE STIMA BUNILOR MEI VECINI DE VIAȚĂ”

CARTEA A ȘAPTEA — „CONSIDER LICHIDATĂ CARIERA MEA LITERARĂ”

CARTEA A OPTA — „CÂT OMENEȘTE MI-A FOST CU PUTINȚĂ, AM FOST CONSECVENT CU MINE ÎNSUMI...”

INTERVIU

...AM FOST MULTE ZILE ÎN COMĂ. ȘI PE EL L-AM CHEMAT ÎN AJUTOR, PE CAMIL. NU AVEAM PĂRINȚI. MAMA MURISE, TATA MURISE ȘI EL, DAR PE EL L-AM CHEMAT DE-ACOLO

INTERVIU CU DOAMNA FLORICA ICHIM

DE DANIELA SITAR-TĂUT

Daniela Sitar-Tăut: Numele Dvs. este foarte des asociat cu UNITER. Ce este UNITER?

Florica Ichim: Dintre uniunile de creație este singura foarte activă, ea propunându-și să ocrotească artiștii din domeniul teatrului, creatorii. În același timp este efervescentă din punctul de vedere al evenimentelor prin Gala UNITER, care în general este o mișcare de promovare și implică o selecție făcută de critici care trebuie să vadă tot ce este important în țară. Acesta este singurul mijloc ca valoarea să fie scoasă cât de cât în evidență, ceea ce este super important în mișcarea teatrală efervescentă. Dar și pictura, și sculptura, și filmul, și muzica și așa mai departe, sunt, în opinia mea, într-o stare de efervescentă cu totul specială. Există oameni care pot să meargă la adaptarea la arta modernă într-o singură mișcare. Sunt oameni care încearcă să recupereze ce n-au putut să facă în anii comunismului. Aceștia au drumul mai lent, dar poate mai solid. Cert este că în mișcarea teatrală se muncește, se crează, se luptă și trebuie să se valorizeze într-un fel și UNITER-ul face această mișcare pe care n-o face nici o altă uniune de creație. În partea de ocrotire, președintele UNITER – poate părea ciudat, dar este mereu reales, și cred că este președinte de la înființare – a făcut lucruri fabuloase pentru oamenii de teatru. Mai întâi, încă de la FSN, care a existat imediat după revoluție, a reușit să salte teatrul și oamenii de artă de la condiția de prestatori de servicii, unde îi aruncase Nicolae Ceaușescu, la un nivel de salarizare cât de cât mai normal – dar tot mizerabil, cum este totul în artă. Apoi a fost o luptă foarte specială pentru mărirea pensiilor, pentru că având salarii mizerabile pe vremea lui Ceaușescu, pensile erau mizerabile și atunci a luptat și s-au mărit pensile cu 50%. Și apoi a mai făcut încă o mișcare alături din ANUC (Asociația Națională a Uniunilor de Creație): a dat indemnizații de merit. Sunt vreo sută de creatori din uniunile de creație care primesc o indemnizație destul de substanțială (la mine depășește pensia, care este doar 1400 de lei). Asta pentru că totdeauna, în fiecare gazetă, secția de cultură a avut salariile cele mai mici, cum era secția scrisori – cei care primeau scrisori de la oamenii muncii și le răspundeau... Oamenii muncii erau foarte importanți în sensul suprafeței, dar problemele pentru care scriau ei la secția scrisori a tuturor gazetelor nu erau niciodată efectiv rezolvate, că totul era nerezolvat în existența noastră. Trăiam în magma mizeriei, nu? Și atunci secția asta muncea mult, pentru că necazurile oamenilor erau multe, dar nu se rezolva nimic. Sigur că mai erau redactori inimoși care mai rezolvau ceva pe plan local, se băteau cu un primar de sat, de pildă. Deci UNITER-ul este o uniune care există, este reală, nu este numai un nume. Sigur că se mai întâmplă să fie oameni nemulțumiți, sau care aspiră să conducă UNITER-ul, dar ceea ce

s-a făcut până acum, zic că este foarte important. Există, de pildă, o acțiune care se cheamă *Artiștii pentru artiști* – are și un superb afiș al scenografului Dragoș Buhagiar –, care adună bani pentru ajutor direct. Sunt unii care având pensii atât de mici, nici cu cei 50% în plus nu reușesc să se descurce la vârsta medicamentelor sau, mă rog, a etapei medicamentelor din viața fiecăruia dacă vrei. Asta este o etapă din viața oamenilor, nu? Etapa în care trebuie să iei sacoșe de medicamente ca să rămâi vertical, ceea ce mi se întâmplă și mie. Prima oară când am văzut o sacoșă cu medicamente pe trei luni am plâns cu lacrimi de sânge, mi s-a părut îngrozitor să înghit tot ce era acolo și asta ca să rămân trei luni în picioare. În cazul meu, pot să mi le cumpăr, dar sunt oameni care își acoperă medicamentele cu pensia și atunci sărăcia lor e foarte mare și UNITER-ul le duce acasă alimente esențiale: făină, zahăr... Mai are de pildă un grup de medici voluntari, vârfuri medicale, la care se poate apela în mod gratuit. Adică UNITER-ul există, face, se luptă și ajută. Cei care îl înjură pe temeieri fantasmagorice sunt, de fapt, oameni de proastă calitate și veleitari. Cam asta ar fi despre UNITER.

D.S.-T.: Dvs. faceți parte din Senat.

F. I.: Sunt în Senat, chiar de la înființare. Cred că numai patru ani n-am fost în Senat. Cunoșcând mișcarea teatrală foarte bine, din toată țara, sunt și foarte agresivă în UNITER. Mi se pare că dacă știi bine ceva trebuie să explici oamenilor acel ceva și, când e cazul, trebuie să te lupți. Teatrul a trăit și pe vremea lui Ceaușescu. Un plastician n-avea cum să-și arate protestul față de ce se întâmpla decât refuzând să facă tablouri propagandistice. Mari plasticieni au făcut compromisuri, cum au făcut și mulți literați, dar teatrul a fost singura artă care a putut să-și strecoare mesajul de protest. Cred că știți de un *Burghetul gentilom* în care George Constantin îl imita pe Ceaușescu în uralele sălii. Era un protest foarte vizibil anticomunist și antiregim, antidictatură. Desigur, cenzura acționa și în lumea teatrului. Așa s-a întâmplat cu *Danton* al lui Camil. Spectacolul era excelent în regia lui Horea Popescu, era chiar vârful lui de carieră. Dar era și o voce care, din culise, îl amenda pe dramaturg zicând: „Robespierre nu este cum zice dramaturgul, ci e marele revoluționar care... Dar dramaturgul a zis exact. Ultimele cercetări referitoare la Revoluția Franceză, cercetări din Franța, dovedesc că fiecare atitudine care era surprinzătoare în piesa din 1925 se certifică prin documente în epoca noastră. Cenzura a afectat și alte laturi ale creației lui, nu numai dramaturgia lui, cum ar fi filozofia. Acolo cenzura mi-a tăiat, la publicare, din *Doctrina substanței* o mulțime de capitole.

D. S.-T.: Ce credeți despre performanța Teatrului Național, ca teatru național? Există un repertoriu național, un repertoriu

românesc clasic, de la *Chirițe* și până la – de ce nu? – *Danton* a lui Camil Petrescu. Are acest repertoriu întâietate?

F. I.: *Danton* trebuie jucat din nou, dar nici unul din regizori nu se încumetă. Marele Liviu Ciulei a pus *Danton* după Georg Büchner. S-a făcut și spectacolul *1794* a lui Alexandru Darie, cu trei autori: Camil, Büchner și Peter Weiss. N-a avut curajul să atace *Danton* integral. Și, surprinzător și pentru el, partea cea mai puternică era ultima parte care prezenta procesul lui Danton. În spectacol era pe departe textul cel mai bun. Cred că în general există o teamă de Camil Petrescu dincolo de starea generală a regiei românești. Au fost zece ani în care regizorii au vrut să recupereze și să pună în scenă ceea ce nu puseseră, texte interzise. Aveau nevoie să descopere dramaturgiile noi din lume. Textele lui, Camil sunt și foarte pretențioase, în sensul că e nevoie de actori foarte buni, de o trupă ca atare. Ce are Camil în parantezele lui dintr-odată complexează. Am avut însă spectacolul excelent, spun eu, al lui Claudiu Goga cu *Jocul ielelor*. *Jocul ielelor* mi s-a părut a fi pus pentru prima oară cu înțelegerea totală a poziției lui Camil față de personaje. Din păcate, a avut un destin foarte ciudat, inexplicabil, care ține totuși de destinul lui Camil, de imponderabilele care mută lucrurile din direcția spre care trebuie să meargă. Adică s-a jucat puțin, s-a întrerupt, nu s-a reluat, actorul principal a fost dublat de un alt actor care nu făcea chiar tot ce zisese regizorul. A început reconstrucția Teatrului Național, s-a închis Sala Atelier, decorurile s-au pierdut o parte – mai sunt câteva numai –, acum au îmbătrânit actorii. Deci destinul acestei piese este ca cel al lui *Danton*. Și trebuie și foarte mult spirit analitic ca să poți să descifrezi această piesă și o inteligență scenică pe care Claudiu Goga o avea. Nu știu câtă încredere a căpătat el pentru sine, că era foarte tânăr, după faptul că spectacolul nu a fost apreciat la valoarea lui. Criticii au venit, n-au venit, au cântit din nas, unii l-au văzut la Festivalul de la Timișoara, unde s-a jucat în scenă italiană, or spectacolul era conceput pentru o sală studio, cu publicul alături. Nu se auzea, știți cum e cu dicția actorilor noștri, stăm foarte prost la capitolul ăsta. Eu am și cumpărat un aparat pentru spectacolele la care merg, ca să aud la distanță. Și nu s-a scris atât de bine cum trebuia despre spectacol.

D. S.-T.: Relația Dvs. cu Camil Petrescu, ca să spun așa, este foarte personală.

F. I.: Față de Camil eu am o datorie de recunoștință, dar în timp mi-am câștigat și o datorie de intelectual. Având arhiva lui, eu sunt obligată deci. Și sunt frustrată că nu am cum să fac mai mult și mai bine. Dar cert este că promovarea lui Camil, ca să folosim un termen modern, este o muncă foarte dificilă. Eu având copyright-ul trăiesc tot soiul de situații. De exemplu, în acest moment există două edituri care au publicat fără contract mii și mii de exemplare Camil Petrescu din *Ultima noapte* [de dragoste, *întâia noapte de război*], *Patul* [lui *Procrust*], teatru, pentru că au cerere școlară, iar editura care are contractul nu poate intra în librării, care sunt saturate. Am făcut proces uneia dintre edituri, am câștigat procesul, dar inutil, pentru că editorul n-are bani în cont, deci n-are cu ce să despăgubească. Editura care are contract nu are bani, pentru că nu poate să vândă cartea. Existând această piraterie n-ai unde să-ți cauți dreptatea decât în tribunal. Tribunalul dă o decizie, vine un executor judecătoresc pe care ți-l alegi, care nu poate face nimic, pentru că nu există legiferări serioase în ceea ce privește drepturile de autor. Editura ce avere are? Contul și un calculator și o secretară pe care n-ai cum s-o vinzi. Nu dai în judecată omul care conduce. Atunci i-ai lua mașina, i-ai

lua casa... i-ai lua nevasta. Asta nu se poate. Deci, neavând încășări de la romanele și teatrul lui Camil, nu pot alimenta Fundația [Camil Petrescu] ca să public în continuare... Camil.

D. S.-T.: Publicistica, de pildă.

F. I.: Publicistica. Nu avem din publicistica lui decât volumul întâi. Îl avem acum recules, dar trebuie refăcute notele, adică adăugate informații despre bănașenii care au murit în închisori. Publicistica dă materie de zece volume. Trebuie să le lucreze cineva, căci sunt nimicuri la care eu n-ar trebui să mă bag, dar acest cineva trebuie plătit. Apoi e nevoie de bani pentru tipărire. Camil scria ilizibil. Se chinuiau să-l descifreze minți care știau cuvintele, dar el dădea articolele în tipografie unui linotipist. Cele de la Timișoara, publicate deja, erau un cataclism, că acolo erau linotipisti maghiari, germani, și româna devenea... limbă străină. Celelalte articole au fost xerografiate de un om excepțional, secretara de partid a Academiei, care se pune de serviciu noaptea, sâmbăta – era serviciu de gardă – și xeroxa pentru mine. Despre ea ar trebui să scriu un articol anume. Acel aparat xerox era un cadou făcut vechii Academii de un student sau doctorand american, care se ocupa cu studierea articolelor din România ale lui Mircea Eliade... El a lăsat cadou Academiei xeroxul, că altfel, Doamne iartă-mă, de unde xerox la biblioteca Academiei noastre în anii '80! Tonerul s-a terminat și atuncia niște prieteni de-ai mei care erau chimiști și cred că lucrau în industria petrolului sau într-un laborator, au făcut ei un preparat care nu era toner, era ceva care înlocuia tonerul și-mi dăruiau mereu o cantitate pe care un alt prieten o injecta în cartușul cu care copiam. Deci xeroxurile acestor articole sunt și ele palide. Am dat aceste xeroxuri dactilografei mele de la *România Liberă* care a cules articolele lui Camil, dar săraca – era o femeie minunată, îmi lua un preț foarte mic, căci trebuia să crească doi copii – era complet incultă. Deci avem mai întâi linotipistul, apoi xeroxul palid și pe doamna Marga, minunata grecoaică, care m-a învățat să fac și dulceturi grecești. Aceste foi xerografiate sunt în fața mea, iar descifrarea lor n-o poate face nimeni altcineva. Eu cunosc scrisul lui Camil, numele de persoane la care se face trimitere... Cele două volume de însemnări teatrale [Camil Petrescu, *Însemnări teatrale*, Editura Fundația Camil Petrescu] mi-au luat, pentru descifrare și punere în stare normală, doi ani. Au rămas deci de publicat articolele politice și sociale – sunt șaptezeci de publicații în care a scris. Sunt convinsă că au rămas publicații la care n-am ajuns. Nepreocupându-se mulți oameni de Camil, n-am cum să fac confruntări cu ceilalți. Este un teren virgin. Articolele din *Argus* au fost produsul unei mici recunoașteri din partea lui Grigore Gafencu, care știa că moare de foame în anii '20 – nici în anii '30 nu i-a mers mai bine, după cum spune jurnalul lui [Note zilnice. 1927-1940, Gramar, 2003], tot muritor de foame era și făcea gazetărie ca să aibă cât de cât să-și plătească chiria, să cumpere o carte, să mănânce. Cronica teatrală nu era o rubrică esențială pentru acest cotidian – deci noi am avut în anii '20-'30 un cotidian economic, ceea ce acum nu mai avem azi. Și am avut și un cotidian teatral...

D. S.-T.: *Rampa*. O chestiune intrigantă de istorie literară este soarta (vitregă) a arhivei lui Camil Petrescu.

F. I.: Referitor la arhivă, Camil a trecut, așa cum spuneam în diverse prefețe la ediții din opera lui, de-a lungul vieții sale prin o mulțime de avatururi, dacă n-ar fi decât bombardarea imobilului în care locuia – relatarea o și găsim într-una din nuvele. Arhiva s-a împrăștiat. Chiar din vremea lui. El ordona manuscrisele în niște lăzi, din care eu mai am la Buchea [localitate în Argeș], unde

locuiește fiică-mea. Lăzile sunt acum aproape goale, mai conțin doar câteva foi de manuscris, acolo erau sute de pagini. Erau acolo notații pentru *Plicul negru* sau pentru *Atomul* – încă nu știm ce a vrut să fie acest *Atomul* – pentru *Românii e deștepți...* Acestea sunt trei proiecte sigure, începute. Multe manuscrise au fost furate fără măsură. Multe au fost vândute de către soția lui Camil, pentru că erau cât de cât coerente, Muzeului literaturii. Ei au publicat în revista lor *Manuscriptum* din ce aveau acolo. Dar soția lui a mai vândut și la alte biblioteci, nici nu știu la câte. A vândut mult din ce rămăsese în biblioteca lui, pe care abia reușisem s-o aranjăm, eu fiind muncitorul manual. Publicarea *Jurnalului medical* – care se află acolo jos în bibliotecă – e o chestiune delicată, e prea intim, pune probleme dificil de rezolvat.

D. S.-T.: Ați trăit în preajma lui Camil Petrescu, ați locuit chiar în aceeași casă.

F. I.: După cum știți, am avut norocul să trăiesc în timpul adolescenței la umbra lui. Eu sunt verișoară primară cu soția lui. Deci copiii lor sunt nepoții mei. Dar cum eu îi prezint pe copiii lui drept nepoții mei se produce o confuzie. Eu nu sunt rudă cu el decât prin această rudenie cu soția lui. El n-a avut nici un fel de rude. Pentru mine, Camil este singura persoană care, în zbuciumata mea copilărie, și adolescență, și tinerețe, m-a ocrotit: de la controlatul pantofilor – noaptea el dormea foarte puțin și trecea la noi în dormitor și ne controla respirația. Când rămâneam acolo dormeam în camera copiilor – nepoții mei. Îi rămăsese acest obicei probabil de când ei doi erau doar bebeluși – să nu se întoarcă și să se sufocă. Deci el era cel care controla întotdeauna dacă pantofii mei aveau pingeale și se ocupa să am pantofi cu pingeale; să am bani când rămâneam acasă să stau cu copiii, când stăteau în Brezoianu. Îmi dădea bani să nu merg pe jos de la serviciul meu până acasă. Circulam cu tramvaiul 6, care avea capătul la Brezoianu.

D. S.-T.: Această situație, să-i spun privilegiată, v-a pus în contact cu multe personalități care-l frecventau.

F. I.: Sigur, dar eram doar o adolescentă. Nu realizam la început dimensiunile oamenilor printre care mă învâream. Când am intrat la Filologie lucrurile s-au simplificat, am început să-i mai așez pe fiecare. Faptul că prin anii '50 Camil cumpăra de la Cooperativa Academiei diferite alimente – trecea și pe la piață și cumpăra, de pildă, brânză de vaci, care nu se găsea la Cooperativă (erau grămăjoare mici de brânză) și le duceam cu un coș mare la Mărțișor, pentru mine însemna doar că mergeam la un prieten al lui Camil. N-aveam habar că Arghezi ar fi în afara legii comuniste și nu avea decât livada din care trăia. Pentru mine nu însemna nimic, la cât eram de copil, Arghezi, cel pe care îl știm acum. Era doar un prieten al lui Camil, poet, care era într-o situație în care eram și eu, muritor de foame, și ne duceam cu alimente.

D. S.-T.: Nu era ușoară, ca să spun așa, prietenia cu Camil Petrescu. Exigența lui spăria.

F. I.: Din acest motiv trebuie să refac nota la Mihail Sebastian, care s-a dovedit total neînțelegător față de Camil. Pentru că în anii în care se plânge în jurnal că acesta nu-l vizita, Camil s-a ocupat exclusiv de filozofie, nu mai ieșea deloc din casă. Războiul i se părea una din cele mai mari rușini ale omenirii. El nu se așteptase ca intelectualitatea să nu fi putut să împiedice războiul. Desigur că războaiele le fac oamenii politici și vânzătorii de arme. Sebastian îl gelozea pe Camil, de unde și oroarea din jurnal, pentru neîmplinirea lui cu Lenny Caler, care fusese înainte iubita lui Camil. Trebuie apoi să refac și nota lui Eugen Lovinescu. Lovinescu este tratat în relație cu Camil ca descoperitor

al lui, într-un fel, dar e limpede că de fapt Tudor Vianu este cel care l-a impus la Lovinescu cu versurile, Vianu care avea un simț al cuvântului scris cu totul special. L-am avut profesor și este unul dintre cei mai minunați oameni pe care i-am întâlnit dintre intelectuali. La Lovinescu se vede o adevărată ură împotriva lui Camil – mai trăia Monica Lovinescu și n-am îndrăznit, pentru că pe ea am stimat-o foarte mult – dar asta trebuia să scriu în prefața la *Eugen Lovinescu sub zodia seninătății imperturbabile*. Nu credea deloc în el. La spectacolul cu *Jocul ielelor*, marea regi-zoare Cătălina Buzoianu a afirmat: „Asta este singura piesă care rămâne din prima jumătate a secolului XX românesc”, afirmație care i s-ar fi părut lui Lovinescu absurdă. Există în jurnalul lui Lovinescu [*Agende literare, I-VI, Editura Minerva, 1993-2003*] o propoziție oribilă: „Camil își închipuie că e dramaturg”, sau așa ceva. De fapt și cei despre care se crede că l-au ajutat, nu-l înțelegeau și chiar îl obstrucționau. La Lovinescu disprețul era manifest, el urmărea să-și salveze megalomania personală. Se vede deci lipsa totală de fler a lui Lovinescu pentru marea artă. Dovadă e și faptul că a sprijinit și tot felul de nonvalori.

D. S.-T.: Se poate vorbi la nesfârșit despre Camil Petrescu.

F. I.: Da, mult. Camil, avea capacitatea de a schimba oamenii. De exemplu, actrița Marieta Anca avea o frunte uriașă. Purta însă un breton ca să nu i se vadă fruntea. Eram după un spectacol, mersesem cu el, și el îi spunea: „Ai făcut succes în cutare și cutare piesă, cu fruntea descoperită, acum nu m-ai ascultat! Ai cea mai frumoasă frunte pe care am văzut-o vreodată.” Și apoi am văzut o poză. Marieta Anca era într-adevăr superbă cu fruntea

descoperită. Ghighi, soția lui Camil, avea părul ondulat, negru, era și rotunjoară. Și Camil a obligat-o să slăbească, a făcut-o blondă și la insistența lui și-a strâns părul în coc și a reușit un profil de Nefertiti. Adică el avea această capacitate, din nimic, din detalii, să transforme o femeie. Eu personal am suportat treaba asta pentru că aveam un mers ca de soldat. Evident, pentru că dimineața la șase eram pe șantier, cu muncitorii, căram, seara eram la seral, când veneam acasă găteam, spălam, călcam rufe. Aveam lucrurile confiscate, îmi rămăsese doar o lampă de gaz, luată din magazia noastră, pe care mi-au descoperit-o mai apoi securiștii și m-au acuzat că ar avea focoașă. În vremea aceea aveam și-un aragaz, o ruină. Astea erau condițiile mele de viață. Și atunci Camil mă pune să umblu în jurul mesei – masa nu mai există, s-a vândut – pe vârfurile picioarelor, cu făcălețul aici, la spate și cu un timbru pe frunte, că eram și mereu încrunțată. Camil făcea: „Olé!” Și mă pune să umblu un sfert de oră în jurul mesei. Împlinisem treisprezece ani, poate chiar cincisprezece, șaisprezece. Pentru că mai locuiau în Brezoianu, de acolo s-au mutat abia în 1954. Despre Camil sunt multe de spus. Aș vrea să vorbim și despre semnele pe care mi le-a dat mie Camil, despre ajutorul pe care mi l-a dat Camil și după moarte. Eu nu sunt o mistică. Eu aproape nu sunt credincioasă, pentru că detest ce fac preoții poporului românesc. Ceea ce face Biserica ortodoxă e oribil. Să iei banii celor mai săraci... Semnele de ajutor pe care mi le-a dat Camil, eu le consider ca o realitate. M-a salvat de la moarte de două ori. Prima dată în Brezoianu. Venită de pe șantier, puteam. Erau acolo două-trei instituții care prelucrau piei de animale moarte sau animale tăiate. Era ecarisajul, unde lucram eu, era abatorul și era și uzina Timpuri noi care, de asemenea lucra cu piei, cred. Urcam, cu colegii, în tramvaiul 1, într-o înghesuială teribilă, rând pe rând. Nimic și nimeni nu ne deranja, că toți puteam oribil. Când ajungeam însă la Sfântu Gheorghe, ne despărțeam, că acolo era schimbarea liniilor. Eu mă urcam în tramvaiul 19, și aveam întotdeauna loc, că lumea nu mă putea suporta. Acasă mă dezbrăcam în magazie. Acolo aveam haine cu care intram în casă. Pe celelalte le lăsam acolo și le luam iar dimineața. Nu mă spălam decât la 2-3 zile. În acea zi am venit de la șantier direct la ei. Am stat de vorbă, n-am mâncat imediat, că am vrut să mă spăl întâi. Aveam vreo patruzeci și cinci de kilograme. Ei s-au retras și eu am intrat în cadă, unde am adormit. El – s-a întâmplat că era cu aparatul [de auzit] – a ieșit din dormitor – aici era dormitorul și aici era baia – și n-a mai auzit clipocit. Eu de obicei făceam gălăgie în baie. Mă scăldam! N-a mai auzit deci clipocit și și-a dat seama că s-a întâmplat ceva grav cu mine. Și-au spart ușa – că mă închideam, pudică fata. Noroc că era nevastă-sa acasă și m-au scos din baie și mi-au făcut ce se face la înecați. M-au ținut de picioare cu capul în jos, eram deja vânată. Și m-au salvat. Aveam de asemenea treisprezece, paisprezece ani. Nu eram la facultate. A doua oară eram în comă, în [19]89, la spitalul Elias. Am făcut o viroză – toată lumea mă pupa de sărbători. Bănuiesc că de la Ecaterina Oproiu, că ea m-a pupat cel mai insistent. Și șefa de secție era o comunistă, o nemernică, sper că a crăpat. Eu niciodată nu zic la nemernici: „Dumnezeu să-l ierte!” Dumnezeu se ocupă de ăia buni, pe ăilalți să-i lase naibii unde-au fost, unde merită! Și aia mi-a dat zeamă de piramidon ca la copii. În noaptea aia am intrat în comă. Aveam temperatură 40 de grade. Și-am fost multe zile în comă. Și pe el l-am chemat în ajutor, pe Camil. Nu aveam părinți. Mama murise, tata murise și el, dar pe el l-am chemat de-acolo. De acolo l-am chemat. Pe

Camil. Nici o secundă nu s-a pus problema să chem pe altcineva. Luciditatea, câtă mai aveam în comă, m-a dus direct la el.

D. S.-T.: Doamnă Florica Ichim, sunteți critic de teatru și film. Ați publicat numeroase articole, ați prefăcut volume din creația lui Camil Petrescu, ați publicat o monografie despre viața și creația lui George Constantin, *George Constantin și comedia sa umană*, care a ajuns la a III-a ediție. Ce proiecte editoriale aveți în prezent? Lucrați la o carte împreună cu scriitorul Matei Vișniec.

F. I.: Da, în seria Galeriile Teatrului Românesc, una din seriile pe care le publicăm. Am avut acolo lucrări despre sau de actori, regizori, scenografi, compozitori și am considerat că e vremea să facem un dramaturg și un critic. Eu sunt coordonatorul seriei. Alții lucrează cărțile, dar eu rămân redactorul lor. Sunt cărți la care lucrez căutând chiar material în lipsa autorului care nu e în București sau n-are timp să-și scoată din istoriile teatrelor ceea ce-i trebuie. Atunci eu pun fetele care mă ajută să culeagă, eu citesc, sugerez, gândesc structura. Dacă sunt zece cărți, sunt de fapt unsprezece cărți. Astea sunt permanent în lucru la fundația revistei *Teatrul azi*. Noi această serie o păstrăm ca supliment a revistei *Teatrul azi*. Noi am scos deja un volum de mare succes cu Vlad Mugar. A făcut tiraje după tiraje, a fost un succes nebun, fără ca eu să fac reclamă, fără să dau nimic în presă. Este făcut de oameni care l-au iubit și volumul a avut succes pentru că Vlad era un personaj fabulos. Eu îl știam foarte bine din anii '50, că venea acasă la Camil. Camil a spus de atunci că va deveni un mare regizor, ceea ce a și fost, după ce a fugit din țară. Vom publica acum o carte cu cel mai reprezentativ critic de teatru român, care s-a stabilit în Franța, care și-a scris toate cărțile în franceză și toate sunt traduse în română, George Banu. De asemenea, un volum de dramaturgie cehă; un volum despre scenografia și decorul românesc din secolul XX pe care îl face Ion Cazaban; un volum de Alexandru Tocilescu, pe care îl pregătesc chiar eu.

D. S.-T.: Despre ce este volumul cu Alexandru Tocilescu?

F. I.: Se numește *Toca se povestește*. Eu am început să lucrez cu el imediat ce am terminat cartea cu Vlad Mugar. Doaream s-o facem numai la 2 Mai, de pe litoral, locul din lume în care noi doi ne simțeam liberi. Și-am lucrat până la moartea lui... unsprezece ani. Câte o oră, două, la 2 Mai, în fiecare an. De două ori am lucrat și la București. Volumul e gata, dar nu l-am pus încă pe piață, fiindcă vreau să apară cu banderolă și pentru că nu era suficient material pentru un volum, erau o sută și ceva de pagini obișnuite, de Word. Am pornit pe ideea *Toca se povestește* și-am adunat cât s-a putut, toate interviurile lui. Pentru că el era foarte sincer în interviuri. Eu consider că Tocilescu era un regizor de cel puțin talia lui Ciulei. Eu i-am văzut aproape tot ce-a făcut, 90% din spectacole, iar lui Ciulei i-am văzut toate spectacolele din țară. Ciulei era un regizor excepțional, Tocilescu era un regizor fantast. Adică regizorul care în momentul în care a întâlnit Marele-Text, a fost extraordinar. La *Hamlet*, la *Cabana bigoșilor* sau la *Elisabeta IV*, care este o capodoperă, s-a făcut ce nu s-a făcut pe avangarda extraordinară rusă. Astea sunt capodopere. Sau *Amanții însângerați*. Eu de la Ciulei nu pot să număr decât *Furtuna* de nivelul ăsta. Tocilescu a făcut spectacole mari din piese de Tudor Popescu, Angela Bocancea... La spectacolele care au înfrânt barierele și-au însemnat ceva în evoluția teatrului românesc, eu număr spectacolul *Cum vă place* a lui Ciulei din 1961 și *Nevestele vesele din Windsor*, de la Piatra Neamț, a lui Tocilescu. Adică

sunt cele care au dărâmat structurile de bază tradiționale ale regiei românești. Avem în lucru și o carte despre Petrică Ionescu, care este un personaj foarte special care a făcut regie la Paris. Vedeți, am trei personaje din străinătate, fiindcă trebuie să știm ce au făcut românii noștri. Necazul cu Petrică Ionescu e că e un fantastic mincinos. Cartea se lucrează de aproape doi ani și nu poate fi gata încă, pentru că noi trebuie să verificăm afirmațiile lui. Trebuie să confruntăm ceea ce e realitate cu ceea ce e ficțiune. Dar la Paris a făcut și spectacole foarte importante.

D. S.-T.: Acum încă o întrebare – de final. Ați răspuns la numeroase întrebări despre Camil Petrescu, în diferite interviuri, ați îmbogățit materialul documentar privind viața (și moartea) sa – cum ați făcut cu foarte mare amabilitate și acum. Se știe că ați fost persoana care s-a aflat alături de Camil Petrescu în clipa morții sale. Ar fi o chestiune importantă de clarificat. Exact de ce boală a suferit, din care cauză a fost și internat în mai multe rânduri? În postfața la volumul *Versuri*, „Început de toamnă pe Cumpătul”, din 1957, Camil Petrescu menționează boala, dar nu o numește. Puteți să relați, încă o dată, circumstanțele morții acestuia?

F. I.: S-au spus și s-au scris lucruri absurde, neadevărate în legătură cu moartea lui Camil. Alexandru Balaci chiar a scris lucruri absurde. Camil a suferit de o boală de inimă și a murit în urma celui de-al treilea infarct. A murit în seara zilei de 13 mai, la ora unsprezece și douăzeci, fiind vegheat de mine, de femeia de serviciu, Katty și de șoferul Gheorghe. Camil se afla sub un cort mare care acoperea fotoliul în care era așezat și avea alături de fotoliu un tub mare de oxigen. El nu suporta nimic pe gură sau pe nas. Poate că la spital să fi acceptat tuburile care veneau la gură și la nas, dar nu acasă în fața noastră. Cortul era transparent și noi îl vedeam și-l vegheam. Cortul se umfla când el respira. Noi am văzut că nu se mai umfla cortul. Eu stăteam pe un alt scaun, la fereastră, cu fața spre el. Și, în 1957, eram și eu destul de pruncă, Katty era mai puternică și Gheorghe era evident cel mai apărat. Dar ne-a cuprins și pe noi două emoția când el a spus: „Nu mai respiră.” Au fost câteva minute bune până ne-am dat seama că e mort. Eu m-am uitat la ceas, am crezut că e foarte important să știu momentul morții. Și era ora unsprezece și douăzeci. După cincisprezece, douăzeci de minute a apărut fratele soției lui, care era medic deja, sau medicinist. Nu știu dacă terminase încă Facultatea de Medicină, dar pot spune aici că foarte mult a contribuit cu bani Camil ca să-și poată termina studiile. A și fost apoi un chirurg eminent. Și el a fost cel care a ridicat cortul și a pus mâna pe Camil, noi n-am pus mâna pe el. El avea ochii închiși mai devreme. Noi nu ne dădeam seama dacă mai respiră sau nu. Deci el a constatat că e mort și m-a scos pe mine de acolo și a spus: „Chemați-o pe Ghighi.” Și a mai spus: „Descurcați-vă”, deși cuvântul nu era frecvent pe vremea aceea. Era ceva cu sensul: preluați lucrurile. Probabil Katty s-a dus și a chemat-o pe Ghighi. Din acel moment mai am amintiri doar de la funeralii. O amintire importantă pentru mine: când a fost depus la Academie, în aulă, erau coroane de toate felurile – nu prea multe, multe au fost la cimitir – și la ora opt seara a dispărut toată lumea, inclusiv soția lui, fratele ei. Toată lumea a plecat din birouri, de peste tot și am rămas absolut singură. Noaptea aia o țin minte. Nu mi-era nici un fel de frică de Camil, în schimb, fotoliile, mobilele scârțâiau. Și am avut câteva momente de panică când am ieșit până în curte. Dar m-am întors, ca să nu-l las singur.

POEZIE

MIHAELA ALBU

VARĂ TORIDĂ

Se bate miezul zilei.

Lumina arde gânduri
taie visarea
ia cu sine îndrăzneala
cerne peste fire
culori/ iluzii
dans amețitor
fete morgana

Florile tac ostenite
miresme amorțite sub arsură;
orașul a albit deodată. Irealul....
Se înlănțuie ispitele
cer însetat de albastru
și nopți.

Zăvor la uși
Iubirea
un vis ...

SPRE NOAPTE

... graba cu care vine toamna!
Aud cum crește iarba peste
aduceri aminte

Umbră de storuri la ferestre de gând.
Printr-un ochi de geam
culoarea reveriei –
dimineată în primăvară...

văpăia – semn și
scut spre întuneric.
Eternul –
... graba cu care vine toamna!

FASCINAȚIE

O melodie-ntreagă e-această sfântă noapte
Luna varsă lumină cu un cântec divin.
Și eu Te cânt
cu gândul
cu dor fără sațiu
și suflet prea plin.

Trece un freamăt de nuntă prin arborii nopții
Stelele cern albe speranțe pe lumile triste
Iubirea bate aripi
chemătoare
iluziile se-ascund
în inimi cu grijă, cu teamă...

BIOGRAFIE

CAMIL PETRESCU LA LUGOJ

„OARE SUB ROMÂNI CUM O FI?”

mai 1919 — august 1919

ALEXANDRU BUICAN

„Prilejul de a-i cunoaște la ei acasă pe acești fruntași între țărani români de pretutindeni”

Deși ținta finală a lui Camil și a celor doi tovarăși ai săi bănățeni trebuie să fie Timișoara, trenul la care se referă scriitorul îi lasă la ora 11 ½ seara la Sibiu. Aici și-a stabilit sediul central Consiliul Dirigent Român și acestui organism trebuie Camil să-i adreseze cererea de numire într-un post de profesor la Timișoara. Așa că, vrând, nevrând, va trebui să poposească un timp în acest cochet oraș ardelenesc. Sosiți aici atât de târziu, cei trei tovarăși găsesc un loc unde să doarmă abia pe la ora 2 în noapte, și acest loc e Institutul de orfani Teresianum.

Despre impresiile acestei săptămâni și mai bine pe care o petrece la Sibiu, în așteptarea soluționării cererii sale, ne vorbește scriitorul însuși: „Pentru cine nu a văzut Sibiul din timp de pace îi apare acum de nerecunoscut. Dintr-un oraș pitoresc și negustoresc de provincie, a căpătat dintr-o dată aspectul unei capitale. Străzi animate până noaptea târziu, cafenele pline — și Sibiul are cafenele frumoase —, plancarte și inscripții mai la toate colțurile, «oficii» și sentinele pretutindeni.

Automobilele și-au sporit considerabil numărul și au reînviat cele mai felurite sirene, care imită strigătul tuturor animalelor lui Dumnezeu.

Mașinile care vin prăfuite cu mare iuțeală, cu un steguleț tricolor, fără să țină seama de nimic parcă, să știi că sunt de pe front. Celelalte care încurcă tramvaiele sunt... sunt... cine știe ale cui sunt.

Dintr-o populație de 30-40 de mii de locuitori, cât număra până acum, iată Sibiul cu peste 70 mii de suflete. O populație flotantă, din regat, se zice de pildă că ar putea fi și samsari — din Nordul Transilvaniei, din teritoriile eliberate și mai cu seamă din cele neeliberate, a năvălit orașul, de nu mai poți găsi locuințe, ca în vremurile rele ale Iașilor din 1917 [...]

Dar ceea ce te face să simți mai cu seamă că ești într-o capitală, și mai cu seamă într-o perioadă de formație și frământări politice, sunt nenumăratele discuții politice de la toate colțurile de stradă, din cafenele, de pe culoarele resorturilor, din restaurante și evident din frizerii. Ardelenii discută cu energie. Sunt temperamente. Mă gândesc cu îngrijorare la intensitatea luptelor politice cari vor veni... Și pe urmă circulația... Străzile Sibiului sunt pline. Femeile au căpătat gustul «baladării», ca să întrebuițez un barbarism al aliaților noștri. Pe Bretter nu ai loc. Și ofițeri, evident ofițeri! Ce s-ar face o capitală fără ofițeri! Cât mai mulți ofițeri! E drept că din regat sunt puțini, cei mai mulți sunt

ardeleni și sași. Îi cunoști după «feldgrau»-ul vestonului, după chipiul cu trese noi, așezat mult pe-o sprânceană, și ținuta puțin cam rigidă.”¹

Sosit de o zi sau două în oraș, Camil are ocazia să asiste la sărbătoarea de zece mai, sărbătoare națională, „prilej de recapitulare a trei ani de zbucium cumplit. A fost defilare, serbare la teatru și seara târziu retragerea cu torțe. Episcopii sași, unguri și români au oficiat tedeumuri. E de remarcat formalismul sașilor. Cele mai pavoazate clădiri erau ale lor. Alături de tribuna oficială, la defilare, se alinia un șir lung de jobenuri solemne. Iar gazeta lor locală [*Sibenburgish Deutsches*] *Tageblatt* vorbește cu mândrie de impresia pe care a produs-o ținuta celor trei baterii locale de artilerie, «a căror trupă și ofițeri sunt în cea mai mare parte sași» [...]”²

Conferința de pace de la Paris este în gândurile tuturor. Sfârșitul războiului impune semnarea tratatelor dintre țările învingătoare și țările învinse. Dispariția Austro-Ungariei a dus inevitabil la perspectiva apariției unor state noi, naționale, cum sunt Austria, Ungaria, Polonia, Cehoslovacia, precum și a unui regat sârbo-croat-sloven. Pentru români miza este de însemnătate excepțională, Conferința putând să însemne desăvârșirea întregirii neamului românesc între ganițele unei Români Mari.

Pentru bănățenii aflați în refugiu la Sibiu, în special litigiile cu sârbii sunt o preocupare obsesivă. „Și lumea, mulțumită, nemulțumită, așteaptă. Ce așteaptă precis nu prea știi, dar nicăieri nu așteaptă lumea mai mult ca în Sibiu. E o culoare de provizorat peste tot orașul, pe toate fețele [...]”

Toți însă sunt de acord pe o singură chestiune. A Banatului.

Abia aici pot pricepe hotărârea din vorbele președintelui Consiliului Dirigent: «Cu sârbii suntem încă pe picior de pace». Nimeni nu vrea să audă de nici un compromis. Și nici nu știu ce s-ar face guvernul care ar ceda în această chestiune.

Dacă pe străzile, cum am spus, destul de agitate ale Sibiului, întâlnești grupuri aproape vociferind, să știi că sunt bănățeni.

În cafenele au mese cu plancarte permanente «Masă rezervată bănățenilor».

Eram într-un mare restaurant când a sosit un număr din *Banatul*. Toți și-au părăsit locurile. Foile erau literalmente smulse din mâna vânzătorului...”³

Aflat încă la Sibiu, la 17 mai Camil își ia în primire funcția de redactor al acestui *Banatul*. În noua sa calitate, cum și el urmărește îndeaproape evenimentele, se simte îndreptățit să asiste la una dintre ședințele noii înființate Ligi a bănățenilor, ținută în sala Unicum: „Oratorii, poate nu prea îndemânateci,

Camil Petrescu (penultimul dreapta) într-un grup de scriitori (Liviu Rebreanu în centru) – c 1930

dar impresionant de pătimiși, iau rând pe rând cuvântul. Fiecare vorbă e subliniată cu strigăte. Fraza «Noi nu facem politică, noi suntem numai niște bănațeni desperați, care vedem că pierdem mormântul părinților noștri» stârnește o adevărată furtună.⁷⁴

Dar lucrurile se precipită și cândva înainte de 21 mai, Camil, împreună cu tovarășii săi, sosește la Lugoj.

La coborârea din tren, e întâmpinat de Cassian Munteanu: „În lumina plină a unei amiezi de vară, în piața gării, mi-am regăsit prietenul din «odăița din fund».

O privire sumară mi-a confirmat ceea ce prietenii de la ziar îmi spusese de mult. Mai slab, mai blând și cu ochii și mai întunecați, Cassian Munteanu m-a rugat să luăm o trăsură, căci nu mai putea merge pe jos.

România Mare îl făcuse doar puțin mai nervos. Mi-a vorbit pe drum, acasă pe urmă, mai târziu, de proiectele lui literare și de oarecare mici nemulțumiri. Mi-a dat vreo două broșuri originale.

Ceea ce m-a îngrozit însă era resemnarea cu care îmi vorbea despre boala stupidă, care îi ucidea privirea de dinăuntru, zi cu zi, tot mai mult pe măsură ce bucuria grosolană a celor care nu jertfiseră nimic și se bucurau de toate binefacerile schimbărilor sporea mai mult.

Și, pentru a doua oară, Cassian Munteanu mi-a apărut într-o înfățișare simbolică și stranie.

Era cel sacrificat, era ideea pură, care se consuma ca o făclie, fără nici o posibilitate de oprire, pentru ca la tarabele răsărite peste noapte cu firme noi să se vândă scump, și cu gălăgie de bălci, marfa nouă a libertății.

În lumina nouă și violentă de vară, Cassian Munteanu s-a apropiat tot mai întunecat de mormânt.⁷⁵

Redacția *Banatului* se află în curtea Palatului Poporului. Ziarul apare de trei ori pe săptămână: miercurea, vinerea și

duminica. Camil își începe activitatea în redacție prin publicarea articolului „Sub Români”, în nr. 18, din 21 mai, unde se detectează un ușor populism, sub forma unei suspecte „admirații” pentru „cugetul drept” și mâna „voinică” a țărânului bănațean, de care, în treacăt fie spus, el nici nu auzise până atunci:

...Câte un biet român, bătut amar de vreme de necazuri, care întreabă nedumerit: „oare sub români cum o fi?” [...]

Biet țaran bănațean, oropsit de toți, pricepe că ți-a venit și ție ziua, ziua așteptată de peste o mie de ani, pricepe că de acum nu vei mai fi „sub” nimeni, scoate cuvântul acesta nenorocit din vorbirea ta, îngroapă-l odată cu zdrențele robiei. Nu vei mai fi „sub” nimeni, și va fi bine sau rău, așa cum îți vei așterne tu, tu singur, vei fi și tu odată făuritorul bucuriilor — și dacă vor fi acestea — și al necazurilor tale. Ceea ce va face cugetul tău drept și mâna ta voinică va fi bun făcut.⁶

Colegii de redacție sunt prietenii săi bănațeni de la București. Este aici Petre Nemoianu. Și îl cunoaște și pe Traian Birăescu, dacă nu-l cunoscuse și pe acesta încă din capitală.

Situația de la Lugoj e departe de cea visată la București, în timpul planurilor și iluziilor de la Riegler: „...Fără comunicație, fără legătură poștală, fără adevărată tipografie, fără acel grup de tineri din care speram să facem niște apostoli ai condeului, cei câțiva prieteni, Imbroane, Nemoian și Birăescu și cel ce scrie aceste rânduri, am înțeles că — vai — ziarul nostru nu poate fi aparatul «savant», activ, iscusit și complex pe care îl visam, un ziar care să concureze Bucureștii. Ca niște Robinsoni Crusoe ai ziaristicii, am început, de la articolele de doctrină și până la «știri» să creăm din nimic.”⁷⁷

La 25 mai i s-a aprobat de către Consiliul Dirigent, cererea de numire ca profesor suplinitor la liceul real de stat din Timișoara:

Domnule,

Avem onoarea a vă face cunoscut că d-nul șef al resortului de Instrucțiune publică din Sibiu v-a numit profesor la catedra de limba română din Timișoara, unde vă rugăm a vă prezenta de urgență.⁸

Camil s-ar prezenta el la Timișoara dacă împrejurările ar permite, numai că până atunci va trebui să mai aștepte și, până a profesa, trebuie deocamdată să-și ia în serios rolul de redactor-șef al *Banatului*. Redacția trebuie lărgită și una dintre primele persoane cu care ia contact este Nicolae Roman: „Într-o zi din primăvara lui 1919, un bărbat în halat de muncitor m-a oprit pe stradă și mi-a comunicat că domnul redactor-șef de la «Banatul» mă roagă să-l caut la redacție. Am răspuns la invitație, uimit de această neașteptată solie, neștiind despre ce poate fi vorba. [...]»

Fără prea multă introducere, scriitorul mi-a solicitat să primesc a fi «colaborator intern» al ziarului. Amabilitatea și modestia redactorului șef m-au cucerit de la bun început și astfel am devenit «colaboratorul» ziarului. Prima însărcinare pe care mi-a dat-o, a fost să fac corectura ziarului. După ce am făcut corectura «periilor» primelor șpalturi, mi-a cerut să o vadă. Aceasta s-a repetat și la al doilea număr. Același lucru s-a întâmplat și la paginație: trebuia să fac o nouă corectură la «peria» paginilor ziarului. Și aceste corecturi au fost controlate. Apoi controlul nu s-a mai repetat, a încetat definitiv.⁹

Atmosfera din aceste teritorii „eliberate” este, deocamdată, una festivă. Regele și regina vin să-și viziteze noii supuși și Camil consemnează evenimentul, cum comentează și vizita trupei Teatrului Național din București, care s-a simțit și ea obligată să vină la Lugoj, să mai primească ceva ovații. Și este, într-adevăr, întâmpinată în gară de protipendada orașului. „Vremea frumoasă favorizează dispoziția generală. Ordinea e susținută de un cordon de jandarmi români. La ora 1 trenul, gâfâind greoi, își face anevoie drum pe lângă masa compactă de oameni care izbucnesc în urale. La ferestrele vagoanelor se ivesc și capetele drăgălașe ale artistelor. Cel dintâi care coboară este evident dl regizor Victor Bumbăști, cu toate că aici nu are nimic de pus în scenă. Corul societății „Lira” intonează *Iată ziua triumfală*.”¹⁰ Se țin discursuri, acoperite de urale, actrițelor li se oferă flori, apoi se pleacă spre locurile unde noii sosiți vor fi cazați. În fața palatului direcției financiare are loc o altă manifestație și se cântă *Eroi au fost*.

Aflăm, de la bucureșteanul rătăcit la Lugoj, și că „artistele țineau neapărat să cunoască comunele locale. Au fost complet satisfăcute după-amiază, când țăranii din zece sate învecinate, aproape 2000 de persoane, au venit pentru matineul de după-amiază.”¹¹

În zilele ce urmează se reprezintă, pe lângă *Trandafirii roșii* ai lui Zaharia Bârsan, clasicele *Fântâna Blanduziei*, *Răzvan și Vidra*, iar Camil este prezent acolo, ca și pretutindeni, ca să consemneze evenimentele în *Banatul*.

Odată aceste entuziasme culturale trecute, redacția *Banatului* este invitată să viziteze un sat din preajma Lugojului și Camil se arată bucuros că a avut „prilejul să-i vadă la ei acasă, la rostul lor, pe acești țăranii voinici și înflăcărați pe care îi văzuse vibrând de entuziasm în sala teatrului orașenesc și în piața mare din Lugoj.”¹² În scurt timp a preluat toate chestiunile ziarului, inclusiv pe cele din afara obligațiilor unui redactor-șef: „La «paginație» era nelipsit [ne spune Roman] Aplecat asupra platformei unde se făcea

paginația, cu capul lângă al paginatorului, în aerul nociv de plumb și cerneală de tipar, vreme îndelungată, măsura unde și cum să fie așezate articolele. Dacă o coloană de zaț era prea scurtă, cerea să se pună «durșusuri» și urmărea cu vigilență operația; dacă o coloană era prea lungă și strica armonia, respectiv simetria paginei, refăcea o parte din text, condensând cuprinsul lui în câteva propoziții scurte. Toate manuscrisele lui purtau indicația cu ce fel de caractere să fie culese: garmond, cicero, cursive, aldine etc. Indica până și literele cu care trebuiau culese titlurile manuscriselor. Era nemulțumit că mijloacele tehnice ale tipografiei nu-i permiteau să facă tot ce dorea. Cu tipografii din Lugoj s-a înțeles foarte bine. Aceștia îl iubeau, îl stimau, îl ascultau.”¹³

Ușurința lui la scris e remarcată. „Ducea personal, la tipografie, materialul redacțional. Scrisul lui era prelungit, oarecum fluid, curat și feminin, rareori cu un cuvânt intercalat în textul inițial. Din felul în care, la paginație, — spre a da ziarului un aspect simetric și armonios, — modifica cu repeziciune unele pasaje, se putea trage concluzia cu câtă ușurință își redacta articolele.”¹⁴

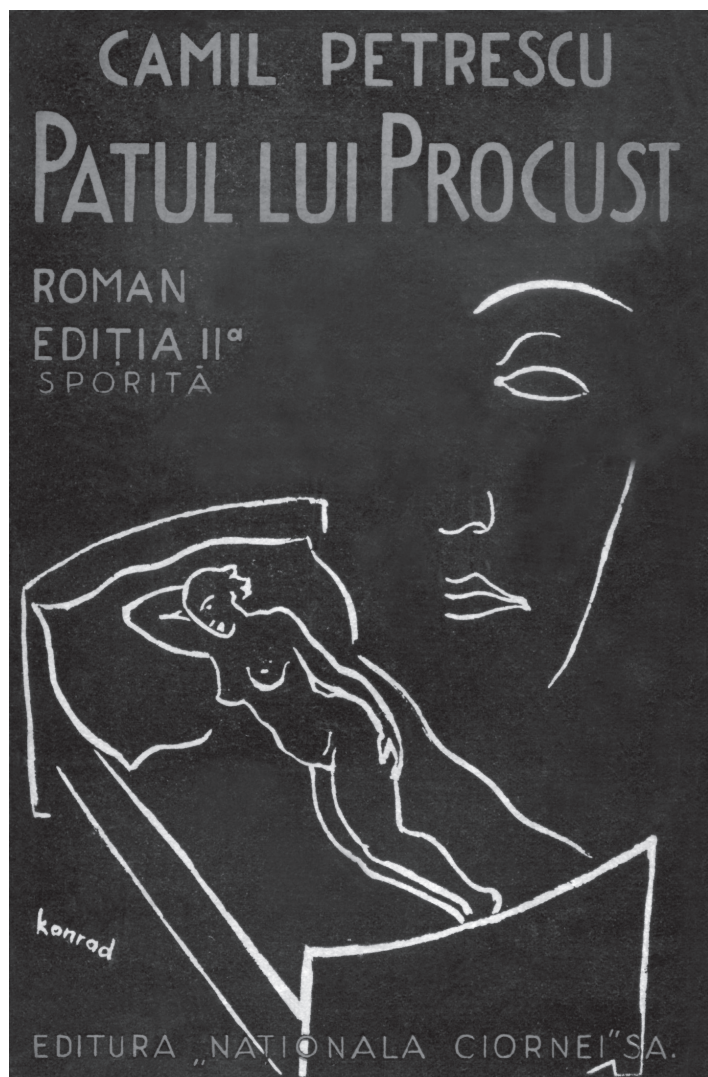
Conștiinciozitatea sa în legătură cu cuvântul tipărit este remarcată și ea. „...Era foarte exigent în privința scrisului, ca și în privința aspectului ziarului. În ce privește cuprinsul materialelor destinate tiparului, cu excepția celor decupate din alte ziare, le revizua înainte de a fi culese. Era atent ca să nu se strecoare în ziar nimic din ceea ce ar știrbi obiectivitatea și seriozitatea gazetei. Material de cules nu lipsea niciodată, zețarii aveau totdeauna manuscrise. Nu publica manuscrise cu erori de ortografie și de stil. Nu corecta manuscrisul altui autor, nu adăuga și nici nu ștergea nici măcar o singură virgulă; pentru el era inviolabil felul de exprimare al cuiva. Știa să respecte chiar și scrisul pe care nu-l aproba.”¹⁵

Lui Nicolae Roman, scriitorul bucureștean îi trezește o mare admirație. Camil, în vârstă de douăzeci și cinci de ani, îi apare astfel: „Bărbat tânăr, de statură medie, subțirel, părea aproape un adolescent, deși toate semnele maturității i se imprimaseră pe chipul său. Totdeauna apărea tuns și ras proaspăt; un singur amănunt părea discordant, dar în același timp foarte interesant: părul lung, veșnic parcă ciufului de vânt... Fizicește era tot atât de rezistent ca și în munca sa intelectuală... [...]»

După cum se cunoaște, Camil Petrescu suferea de oarecare surzenie. Pe timpul când lucram împreună, era foarte greu de observat această infirmitate. Recepționa perfect oricât de încet vorbeai cu el; singurul indiciu că n-auzea bine era că își urmărea mișcarea buzelor sau își ducea palma, ca paravan, la ureche, spre a auzi mai bine. [...]»

Purta haine de culoare închisă, uneori neagră, cu dungi subțiri cenușii; e adevărat, după croiala la modă, dar fără exagerări și fără dichisuri. Nu purta nici un fel de alte zorzoane luxoase; o singură excepție era batista de mătase fină, cochecet aranjată, la buzunarul de la piept, de parcă era petalele unei flori roz-albe, — dar și aici predominau măsura, discreția, bunul gust. Era vioi și umbla de obicei repede, cu capul puțin aplecat pe un umăr, cu pasul puțin săltăreț.”¹⁶

Camil, chiar cu munca susținută de la gazetă, găsește timp să citească și să scrie literatură. Cassian Munteanu îi este aici, la Lugoj, prieten mai apropiat. „Când venea Cassian R. Munteanu [își amintește Roman], acesta mă întreba despre Camil Petrescu. Între ei s-a legat o sinceră și caldă prietenie. Scriitorul

îmi spunea odată că C.R. Munteanu, într-o ștafetă, o misiune de curier importantă, grea și primejdioasă, în urma unui efort fizic peste puterile omenești, s-a îmbolnăvit de tuberculoză (care apoi l-a și răpus). Venea la redacție în uniforma sa ponosită de militar, bineînțeles fără galoane. Camil Petrescu mi-a vorbit despre el ca nimeni altul, cu multă căldură și simpatie.

Odată ședeau împreună la o masă, în biroul de la capătul din dreapta al sălii. C.R. Munteanu răsfoia o mulțime de de manuscrite și citea, iar Camil Petrescu asculta. Din când în când se adânceau într-o discuție vie. Munteanu uneori își lua notițe. Era clar că scriitorul bănățean își citea creațiunile literare; Camil Petrescu își spunea părerea, iar primul și-o nota.¹⁷

Un început de polemică e prilejuit de un dr. Bârlea care, în *Drapelul*, crede că măcar în clasele superioare de liceu ar trebui păstrată ca limbă de predare maghiara, nomenclatura științifică fiind străină celor instruiți până atunci în limba maghiară. Camil respinge argumentul: „Nu! Nomenclatura românească nu e atât de complicată. Aproape totalitatea termenilor sunt de origine greacă și latină, iar studenții și români și străini sunt familiarizați cu această limbă. Noi n-am făcut ceea ce dintr-un spirit de naționalism inexplicabil au făcut nemții și ungurii, noi n-am tradus termenii științifici în limba și construcția românească. Noi i-am adaptat numai: Caligrafia a devenit caligrafie, n-a devenit *Schön-schreiben* sau *Helyes írás*.”¹⁸

Dr. Bârlea îi răspunde în numărul din 8 iulie al *Drapelului* și Camil acceptă polemica și răspunde punctual, nu fără o ușoară ironie: „De astă dată domnia-sa preciza că greutatea predării în

limba română ar consta nu în terminologie, care ar fi ușoară, ci în «frază legăturii cuvintelor, conceperea promptă a obiectului și cuprinderea lui în ziceri fericite» [...] Câtă vreme se pot scrie articole de gazetă în fraze nu tocmai legate, vor putea să facă același lucru și elevii de liceu. [...] Obiectele nu sunt de nici o naționalitate, raporturile dintre ele de asemeni. Conceperea — mai ales în materia de liceu — este traducerea realității în expresie, în vorbire. Și elevul care gândește «supa se mănâncă cu lingura» în românește poate gândi și că «distanța parcursă este egală cu timpul înmulțit cu iuteala» în aceeași clară limbă. [...]... Oricum ar fi aceste ziceri, tot ar fi mai fericite decât în ungurește.»¹⁹

Însă existența la Lugoj îl obosește, locul nedovedindu-se deloc un substitut pentru Timișoara dorită. Se plânsese deja în coloanele *Banatului* de nivel scăzut de civilizație al orașului: „Constatăm de pildă, specula nerușinată la care se dedau proprietarii de hoteluri, cafenele și restaurante. E o adevărată calamitate pentru cine trece prin Lugoj.

Hotelele, cu camere pline de insecte, cu așternuturi (haine de pat) care servesc la mulți clienți de-a rândul, cu dependențele într-un hal de murdărie cumplită, constituie un iminent pericol pentru salubritatea orașului. Restaurantele, care au aici o piață pe jumătate mai ieftină ca a Sibiului, pun prețuri de două ori mai mari și dau adevărate jumătăți de porții. Dar asta n-ar fi încă nimic. E o adevărată batjocoră modul cum e gătit, mod care sfidează cele mai bune stomacuri. Carne fiartă în loc de friptură și coca la fel, în loc de „mehlspeise”, ca la ospătărilor de la bălciuri. Și atât. Toată imaginația culinară a acestor d-ni, care s-au îmbogățit pe spinarea publicului, se reduce la această sumară listă.

Dacă protestezi, îți răspund impertinent «că nu găsești în altă parte mai bine», ceea ce ar dovedi că ne găsim în fața unui cartel (înțelegere între ei). Altă dată, și mai impertinent, îți răspund că nu sunt vremuri normale... ca și când 12 cor. friptura ar fi preț de vremurile normale.

La cafea, sub titlul de șfarț, ți se dă o infamie de lichid, pe care cu toată bunăvoința nu-l poți bea: costă 1 cor. 20 fil. Dacă vrei cafea cu lapte, ți se aduce altfel de surogat, tot atât de suspect, care costă 2,20. Sub numele de înghețată ți se aduce aproape același lucru.

Starea aceasta de lucruri nu mai poate dăinui. Suntem jefuiți aici în Lugoj ca la drumul mare²⁰

În această stare de așteptare, Camil scrie sau corectează literatură. Încă din numărul 32, din 27 iunie, publicase poeziile „Melopee” și „Alchimie”, reluate din *Sburătorul* lui Lovinescu din 7 iunie. În numărul 38, din 11 iulie, debutează ca prozator cu un prim capitol dintr-o schiță de război, „O recunoaștere ofensivă”, pe care o va continua cu încă două capitole în numerele următoare.

Șederea în Lugoj se prelungește peste așteptările lui. Are acum motive să regrete că a venit în Banat? Își aduce aminte oare cu regret de ademenelile lui Avram Imbroane? „Prin mai, după miezul nopții, în cea mai luxuoasă cofetărie a Bucureștilor, Riegler. Oglinzile resfrâng strălucitor și multiplu profiluri de femei frumoase, toalete luxoase. Afară, valuri de lume trec pentru câteva clipe în lumina uriașelor vitrine. Te simți bine, privirea are la îndemână linii și nuanțe. E un farmec de care cu greu te poți lipsi și cu care sunt obișnuit de atâția ani. La aceeași masă cu mine, un singur bucureștean, restul sunt trei bănățeni refugiați. Oameni necăjiți, privesc cu amărăciune în jurul lor și toată această risipă le e străină, de neînțeles. Și-au pus în gând să mă ducă în Banat. «Haide cu noi, domnule, haide să cunoști Banatul și n-ai să te

mai depărtezi de el. Să vezi acolo viață sănătoasă, cu vegetația munților. Să cunoști oameni muncitori și deschiși la suflet ca niște primitivi».

Așezat bine în scaun, trag din țigare privind în jurul meu. Da, sunt hotărâți să mă ia. Nu au cuvinte să-mi descrie ce e la ei, acasă. «Să vezi, domnule», și-mi înșiră cu glas de fanatici nume și localități scumpe lor.

Dar nu mă pot decide să plec. Trei ani de campanie aproape, fără odihnă și fără liniște, m-au predispus spre o viață calmă și confortabilă, mi-au infiltrat în suflet oroarea de călătorie și aventură. Te simți atât de bine, anonim și ascuns într-un oraș mare. Toți trei sar să-mi doboare și acest ultim argument. «Dar bine, domnule, dumneata nu cunoști Timișoara. Dumneata nu știi că e cel mai frumos oraș al României-Mari. Oraș cu peste o sută de mii de locuitori, clădiri și bulevarde moderne, viață intensă de capitală.» Și multe altele, că această Timișoară a luat în imaginația mea proporții fantastice.

A doua zi eram în tren...²¹

Unde e „cea mai luxoasă cofetărie a Bucureștilor, Riegler” cu „oglinzile [ce] resfrâng strălucitor și multiplu profiluri de femei frumoase, toalete luxoase”? Unde a rămas „lumina uriașelor vitrine”? Nu e îndoială că șederea prelungită în acest oraș cu scumpețea și murdăria lui îl agasează pe Camil. Speranța că situația în Timișoara va fi diferită îl ține în viață. A devenit un fel de *Fata morgana* acest „oraș mare, cu viață intensă, aspect de capitală. Și zi de zi gândind la el, orașul acesta a căpătat pentru mine farmecul priveliștilor dorite, visate, dar neajunse vreodată. Urmăresc zi de zi comunicate, tot mai haine, ale Conferinței de pace, ziarele străine, pe cele din Timișoara. Nici un semn că nădejdea mi se va împlini curând...”²²

Situația după încetarea primului război mondial nu e deloc clară. La 21 martie pe ruinele Austro-Ungariei se declarase o Republică Ungară a Sfaturilor, în fapt republică bolșevică după model sovietic, în fruntea căreia se află Bela Kun. În planurile celor „patru mari” — David Lloyd George, Vittorio Orlando, George Clemenceau și Woodrow Wilson —, nu intră însă existența acestui prim stat comunist constituit după Revoluția din Octombrie din Rusia. Drept urmare, generalul francez Ferdinand Foch, întocmise un plan militar potrivit căruia armate aparținând statelor din Europa Centrală și de Est să-i lichideze pe bolșevicii maghiari. La 17 mai, armata română intrase în conflict pătrunzând în Arad. O contrarevoluție în Ungaria întârziase reacția maghiară, dar fusese învinsă și, reorganizată și întărită, armata ungară, la 20 iulie, putuse să atace unități ale armatei române staționate de-a lungul Tisei. Despre aceste lupte Camil relatează, nefiind, se pare, îndeajuns informat asupra semnificației evenimentelor, în numărul 46 din 30 iulie sub titlul „Lupte crâncene”:

Așa anunță laconic comunicatul oficial. Lupte crâncene pe Tisa. Privirea cititorului lunecă ușor peste o duzină de litere și trece mai departe.

Și în timp ce ne sorbim liniștit cafeaua și întoarcem plicitiși pagina ziarului, prin mlaștinele Tisei, e potop de fier și foc, mușcă obuzul din carnea soldatului român, se risipește cel mai bun sânge al neamului acesta. Și-au lăsat copiii, nevestele, și-au lăsat departe, pe văile Siretului și Oltului, ogoarele de atâtea ori udate cu sudoarea lor, ca să aștepte, de-a lungul vreunei linii ferate sau într-un fund de vâlcea, ordinul de atac.

În clipele când scriem aceste rânduri, în clipele când cititorii noștri vor binevoi să le parcurgă cu privirea, lanțuri întregi de bucurii și de dureri scumpe, de amintiri înduioșătoare sunt retezate de schija de granate, iremediabil îngropate.

Ziua de azi, banala zi de azi, a fost așteptată cu înfrigurare de mii de flăcăi, cei mai dragi din cuprinsul pământului românesc. [...]

„Lupte crâncene.” Și acum? Tot nu s-au sfârșit? Și pentru ce? Dacă ar fi cel puțin pentru Banat.²³

În fine, întrunit între 13-15 iunie, Consiliul Suprem al Conferinței de Pace de la Paris a luat decizia finală privind granița dintre România și Ungaria și dintre România și Serbia. Potrivit deciziei, două treimi din Banat reveneau României și o treime Serbiei. Deși soluția e nemulțumitoare pentru români (ca și pentru sârbi), la 28 iulie administrația română s-a instalat în Banat, consfințind *de facto* acceptarea soluției de compromis. La Lugoj a fost numit prefect al județului Severin, Gheorghe Dobrin, iar la Timișoara, urmează a fi numit Aurel Cosma, viitor prefect al județului Timiș-Torontal.

Aceste evenimente decisive fac plecarea lui Camil, împreună cu întreaga redacția a *Banatului* din Lugoj, iminentă: „Dar iată că lucrurile se precipită. Sârbii încep evacuarea; ai noștri se pregătesc să intre... acum de-a binelea. Spre Timișoara... Pe un petec de hartă, zâmbind de nerăbdarea mea, comandantul batalionului de jandarmi îmi trasează străzi, cartiere, parcuri, un teatru. Pe săptămâna viitoare... în Timișoara.”²⁴

În numărul 47, din 1 august, al *Banatului*, Camil publică doar o traducere a poeziei „Țesătorii Sileziei” de Heinrich Heine, precum și *Cronica veselă*, scrisă la Bulci. Numărul 49, din 7 august, unde mai dă doar o cronică teatrală, va fi ultimul pe care redacția îl mai tipărește la Logoj.

Camil, împreună cu tovarășii săi, după patru luni petrecute în Lugoj, pleacă, în fine, la Timișoara.

NOTE

- 1 Camil Petrescu, „Scrisori din Sibiu”, *Banatul*, an. I, nr. 18, 21 mai 1919.
- 2 *Ibidem*.
- 3 *Ibidem*.
- 4 *Ibidem*.
- 5 *Idem*, „Cassian Munteanu”, *Banatul*, II, 15, 30 ianuarie 1921.
- 6 *Idem*, „Sub Români”, *Banatul*, I, 18, 21 mai.
- 7 *Idem*, „De ce am scris la Banatul românesc; De ce am părăsit Banatul românesc; De ce apare Țara [I].”, *Țara*, I, 1, 16 mai.
- 8 *Idem*, „Răspuns Banatului”, *Țara*, I, 5, 30 mai 1920.
- 9 Roman, Nicolae, „O suită de amintiri”, în Camil Petrescu, *Trei primăveri*, Editura Facla, [Timișoara], 1975, p. 88.
- 10 *Idem*, „Artiștii Teatrului Național în Lugoj [II]”, *Banatul*, I, 22, 30 mai 1919.
- 11 *Idem*, „Artiștii Teatrului Național în Lugoj [III]”, *Banatul*, I, 23, 1 iunie 1919.
- 12 Camil Petrescu, „Prin sate bănățene”, *Banatul*, I, 28, 15 iunie 1919.
- 13 Roman, Nicolae, „O suită de amintiri”, în Camil Petrescu, *Trei primăveri*, Editura Facla, [Timișoara], 1975, p. 89.
- 14 *Ibidem*, p. 87.
- 15 *Ibidem*, p. 88.
- 16 *Ibidem*, pp. 83-86.
- 17 *Ibidem*, p. 85.
- 18 Camil Petrescu, „Limba de predare în licee”, *Banatul*, I, 36, 6 iulie 1919.
- 19 *Idem*, „În chestia limbii de predare în licee”, *Banatul*, I, 39, 13 iulie 1919.
- 20 *Idem*, „Concurs autorităților. Nerușinarea speculanților”, *Banatul*, I, 34, 2 iulie 1919.
- 21 *Idem*, „Spre Timișoara”, *Banatul*, an. I, nr. 46, 30 iulie 1919.
- 22 *Ibidem*.
- 23 Camil Petrescu, „Lupte crâncene”, *Banatul*, an. I, nr. 46, 30 iulie 1919.
- 24 *Idem*, „Spre Timișoara”, *Banatul*, an. I, nr. 46, 30 iulie 1919.

VORBE, VORBE, VORBE

I

CONSTANTIN CĂLIN

1. „*Cine sunt eu ca să judec?*” e forma cel mai des întâlnită de defetism etic. Ideea de smerenie, sub a cărei mască se ascunde, n-o îndreptățește. Ce s-ar întâmpla – de exemplu – dacă țăranul ar ezita să smulgă neghina din grâu? Ce fel de pâine am mai mânca? Nu am deloc stimă pentru cei care, capabili fiind, se retrag când au datoria să judece. Nu cred în „neutralitate” și n-o practic în nici o situație. Abținerile, eschivele nu ajută binele în lupta cu răul, ci contribuie la proliferarea acestuia; nu susțin dreptatea, ci nedreptatea; nu slujesc frumosul, ci urâtul. Mie nu mi-i teamă să judec; mi-i teamă doar să nu fiu pripit, inexact, părtinitor, strâmb. A judeca e necesar pentru limitarea fenomenelor negative, a erorilor de orice fel, din toate domeniile, pentru asigurarea normalității. Tot ce există și tot ce apare trebuie supus judecății, în funcție de amploare și nivel. Judecata înseamnă atitudine, opțiune și – numai în anumite cazuri – sancțiune. În sens larg, cel ce curăță un pom face o judecată: îndreaptă tulpina, elimină vegetația pletorică, favorizează creșterea ramurilor sănătoase. Fără o asemenea „judecată” o livadă s-ar sălbătici. La fel se întâmplă și în societate: acolo unde nu intervin „judecătorii”, se lățește „jungla”. Lumea s-a civilizat prin judecăți, prin combaterea tendințelor – manifestate recurent – de întoarcere la barbarie. Judecata desființează, dar și înființează, contribuie la emergența lucrurilor pozitive.

Cine se abține să judece contestă – indirect – și posibilitatea celui alt de a o face. Nu o dată, „*Cine sunt eu ca să judec?*” echivalează cu o punere la punct, respectiv cu „*Cine ești tu ca să judeci?*”. Deși nu sunt de acord cu acest mod de a replica, recunosc că îndoielile privitoare la îndreptățirea unora de a judeca sunt mai legitime azi decât în trecut. De ce? Pentru că, favorizați de mijloace, s-au înmulțit masiv (pseudo)judecătorii: pe cât de universali, pe atât de incompetenți; pe cât de zgomoși, pe atât de inconsistenți. Numărul lor e în continuă creștere: de la cei „cu caș la gură”, încă nealfabetizați, la hodorogii și hoanghenele cu gândirea mioapă. Nu există cauze, teme și subiecte asupra cărora să nu-și dea prețioasele lor păreri. Tot cârcotașul, tot clevetitorul, tot delatorul se simte îndemnat să se pronunțe. Nici unul nu mai vrea să știe de înfrânare, de autocenzură, de politețe. Toți au „opinii”, „c-așa-i în democrație”! Modul de a se mobiliza în „dezbateri” seamănă cu invaziile lăcustelor: nu mai rămâne nimic nedisecat și nemorfolit. Rămân, în schimb, niște deșeuri toxice: răstălmăcirii, calomniile, insultele. Vulgarizări și trivialități cu ghiotura.

Prezența stolurilor de judecători volintiri afectează instituția criticii. Triumfă efemer, dar suficient pentru a produce confuzii, cei „tari în gură”, nu cei pertinenti; cei tendențioși, nu cei obiectivi; cei pățimași, nu cei rezonabili. În această situație, până a nu ne zăpăci definitiv, e nevoie să deosebim judecătorii autentici, cei demni de urmat, de judecătorii improvizați, chiar dacă unii au patalamale. Diferențele se reflectă în comportament. Înainte de a acționa, primii se autoanalizează, filtrează serii de idei și exemple, iau în calcul și argumentele ce i-ar putea contrazice; ceilalți, improvizații, volintirii nu au scrupule în legătură cu nici o afirmație: cuvântul lor e mereu peremptoriu, lipsit de măsură, chiar și atunci când – evident – „spun prostii”. Spontaneitatea și „expresivitatea” – cred ei – îi exonerează de obligația de a fi plauzibili și responsabili. Judecătorii experimentați, „de meserie” își controlează impulsurile, reacționează ponderat, intervin selectiv, nu ajung dintr-un salt la concluzii: observă, studiază, discern, nuanțează. Devin categorici abia după ce stăpânesc chestiunea în cele mai mici detalii. S-au format în decurs de decenii, nu peste noapte. Autoritatea lor provine din zeci de „demersuri” validate; din consecvență și fermitate, nu din „ieșiri” extravagante. Echilibrate, expuse într-o manieră clară, axiomatică, ideile lor rezistă, de aceea, „examenului timpului”, curenților ostili. Pe unii ca aceștia, veritabili educatori, ar fi o imperinență să-i întrebi de ce judecă. În schimb, celorlalți, care mai degrabă întunecă decât luminează, cinstit e să le spunem: În lături!

2. „*De ce crezi că numai tu ai dreptate?*”. Deși nu-s deloc trufaș, nici încăpăținat, nici mitoman, mi s-a pus și mie această întrebare, care vine totdeauna, spre capătul unei controverse. Incapabil de continuare, oponentul simte că a pierdut-o, dar încă nu vrea să recunoască. Speră ca prin întrebarea amintită să-mi provoace o sincopă de încredere și, totodată, să-mi taie din aplombul pentru disputele viitoare.

Unde greșește?

Greșește, întâi, atribuindu-mi, exagerat, o poziție pe care n-o exhib: eu nu cred niciodată că numai eu am dreptate. Aș fi un impostor și un caraghios dacă aș face-o. Dimpotrivă, sunt deprins să mă îndoiesc. Uneori am impresia că exagerez în această direcție. Însă îndoielile nu mă înmoaie, ci mă întăresc. Fără ele aș fi mult mai vulnerabil și mai nesigur decât mi se

întâmplă uneori să fiu. Nu o dată – obligându-mă la verificări repetate, minuțioase – m-au salvat de la ridicol.

În al doilea rând, părerea că țin să am „întotdeauna” dreptate e falsă deoarece, când vorbesc sau scriu, nu absolutizez nimic, ci consider că orice afirmație, oricât de sigură în aparență, e o aproximație. Perspectiva relativistă mi-e mai familiară decât cea dogmatică.

Nu sunt, apoi, refractar la opinia celui alt, cum mă suspectează oponentul ocazional, de la insinuarea căruia am plecat, dar – mai ales când mi-e coleg de breaslă sau prieten – nu-i cedez fără luptă din convingerea mea. În această materie nu se fac (e regulă!) cadouri. În fond, ceea ce apăr e o versiune, nu adevărul în integralitatea sa. Țin la ea, căci e, în mic, oglinda aptitudinilor mele dialectice. O activitate de câteva decenii m-a învățat că – scriind, vorbind – devenim constructori și proprietari de versiuni, care, pentru a rezista, trebuie să fie verosimile, adică argumentate și expresive. Nu putem ignora atari exigențe înainte de a începe o controversă. Altminteri, dacă uităm de ele și ne ambalăm în discuții despre lucruri care ne sunt străine, s-ar putea să fim constrânși ca, la final, să-l întrebăm pe cel din fața noastră, ca în exemplul de mai sus, „de ce crezi că numai tu ai dreptate?”. Iar el, înțelegându-vă tactica – aceea de a para și amâna înfrângerea – să vă răspundă pe puncte sau să vă surâdă.

3. „Nu mai interesează pe nimeni”. M-am ferit mereu să spun așa ceva, indiferent despre ce sau despre cine era vorba. Presupun că prima reacție a celui care m-ar fi auzit ar fi fost să întrebe: ești sociolog absolut și futurolog? Pe ce te bazezi când „decretezi” asta? Cunoști, tu, amploarea și motivele curiozității tuturor celor de azi și ale unanimității celor de mâine? N-aș fi avut cum să răspund: „da”!

A zice „Nu mai interesează pe nimeni” mi se pare o lipsă de modestie, o exacerbare a autorității personale, un gest sumar de negativism, cinic și disprețuitor; o șicană la adresa anumitor contemporani, un „moft” critic. Cel ce face o atare afirmație riscă să fie taxat drept arogant și neserios, întrucât, la o adică, poate fi contrazis cu numeroase exemple. Cursurile receptărilor și valorizărilor sunt imprevizibile. Nimic nu-i mai inconstant ca „interesul”. Ce e spectacular dimineața devine, nu o dată, banal seara, și ceea ce n-a fost băgat în seamă acum are șanse să fie apreciat mâine-poi-mâine. Istoria literaturilor și cea a artelor e plină de „metamorfoze” și „revizuii”. Sute de „marginali” au fost proclamați, în posteritate, învingători, iar unii din cei de odinioară „importanți”, „eminenți”, „ilustri”, prezențe sufocante, cu maximă „notorietate” au fost măturați de pe socluri. Să mai amintesc aci, oare, inversiunile și hecatombe de la politică?

Nu m-am hazardat niciodată să spun „Nu mai interesează pe nimeni” (fie autor, fie temă, aspect) pentru că – n-am cum să uit – peste tot în lume sunt muzee, biblioteci cu secții documentare, colecționari, asociații de „prieteni” ai scriitorilor, pictorilor (chiar și ai celor mărunți), savanților etc., care descoperă, compară, omologhează, cataloghează, conservă. Periodic se produc resemnificări, puneri în discuție, „întoarceri” și „reveniri” – „surprinzătoare”, dar acceptate –, ca într-un fel

de *corsi e ricorsi*. Ocheanul cu care e privit trecutul are, în cele mai multe cazuri, clarități nebănuite. Întotdeauna, deci, există șanse pentru „a doua viață”: a citării barem, dacă nu și a comentării, deși, la legiunile de esești ce străbat și frământă toate domeniile, nici această posibilitate nu trebuie exclusă.

4. „Salarii de mizerie”. Formula datează de după Primul Război Mondial, când numărul salariaților crește, iar cei mai mulți sunt proletari, adică fără alt mijloc de trai. Aproape sigur, ea e creația unui „dascăl” exasperat de sărăcie și a fost lansată, retoric, la începutul deceniului al treilea, cu ocazia congreselor – dese și ineficiente – ale institutorilor și profesorilor. În fișele mele – care, în acest caz, nu au pretenția de a fi cele mai exacte cronologic – apare prima dată ca titlu al unui articol din gazeta locală *Bacăul* (16 iunie 1924). „Salariile actuale – scria autorul – nu sunt decât a XIV-a parte din ceea ce erau înainte de război”, din care cauză învățătorii au ajuns „pe ultima treaptă a stărei materiale”, „siliți a întrebuința mijloace incompatibile cu misiunea lor pentru a putea trăi”. „Desconsiderarea învățământului” constituia una din temele cele mai grave ale momentului. Între cei ce-au abordat-o ca pe o cauză personală, cu acuitate, a fost Perpessicius (v. *Memorial de ziaristică*, Ed. Minerva, 1970). În articolele sale despre școală se întâlnesc des expresii ca: „pensii de mizerie”, „mizeria dascălilor”, „salarizare subminimală”, ce nu asigură „minimumul de existență”, „proasta salarizare a corpului didactic” (care nesocotește „demnitatea umană”), „muncă subevaluată”, „meschinărie”, „fraudare”. Criticul comentează, cu patetismul de rigoare, cazuri de „sinucideri din lipsa de pâine”.

„Salarii de mizerie” definește succint principalul mobil al tuturor luptelor sindicale. Formula a fost redescoperită la începutul anilor '90, când politica salarială a devenit preocuparea nr. 1 și adesea exclusivă, a sindicatelor, nu doar a minerilor, ci și ale celor din învățământ. Liderii acestora din urmă reclamau atunci – ne amintim – discrepanțe flagrante în interiorul sectorului public. De pildă, faptul că învățătorii și profesorii au lefuri mai mici decât plutonierii comunali, portarii de la tribunale, măturătoarele din gări etc. Ceea ce au obținut prin acțiunile lor n-a fost niciodată pe măsura revendicărilor, încât sentimentul „desconsiderării” persistă încă. Chiar acum când scriu aceste rânduri (18 aprilie 2016), sute de cadre didactice din întreaga țară protestează în fața Guvernului.

Periodic, descriindu-și condiția materială prin aceeași formulă, cer măriti salariale medicii, ceferiștii, polițiștii, poștașii etc.

Conținutul noțiunii de „mizerie” e azi – trebuie totuși spus – diferit de cel din epoca interbelică. Atunci „mizeria” era, într-adevăr, „cruntă”, „neagră”. Prin comparație, cea de acum e *soft*. O dramatizăm, însă, și o figurăm în scenografii sumbre, pentru că, și așa doare: fizic și, mai ales, moral. „Mizeria” erodează idei în care am crezut: democrație, echitate, meritocrație etc. Sentimentul larg răspândit e că lucrurile stau taman pe dos: pretutindeni contraste, inversiuni și sfidări de toate felurile. Răul contemporan pare copleșitor și inepuizabil. Deși, poate, n-a ieșit încă în stradă să bată tingirea ori să sune talanga, omul lucid suferă în modul cel mai concret.

CRONICA LITERARĂ

SCRISORI CĂTRE REBREANU

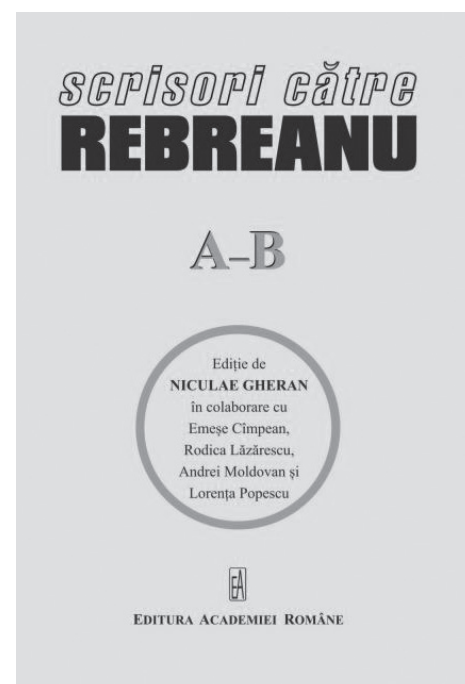
MONICA D. CÂNDEA

Ampla colecție de opere și corespondență Reboreanu, publicată la Editura Academiei Române și îngrijită cu asiduitate de către Nicolae Gheran, s-a îmbogățit în anul 2014 cu încă un tom de corespondență: *Scrisori către Reboreanu* A-B, primul dintre cele patru volume din această serie. Ediția critică a fost realizată de Nicolae Gheran în colaborare cu Emese Cîmpean, Rodica Lăzărescu, Andrei Moldovan și Lorența Popescu. Interesul editorului pentru restituirea integrală a operei rebreniene este demn de admirație, având în vedere cele 23 de volume de *Opere* – Reboreanu, apoi volumul de corespondență a scriitorului cu soția sa Fanny, publicat în 2012, la aceeași Editură a Academiei Române, sub titlul *Intime*. Urmează mai apoi cele patru volume de scrisori al căror destinatar a fost marele romancier. Îngrijitorul operei rebreniene amintește, de asemenea, printre publicațiile destinate restituirii vieții și operei scriitorului, volumul de corespondență a lui Liviu Reboreanu cu familia sa din Ardeal, care conține 354 de texte, publicate de Ilderim Reboreanu în anul 2008, sub titlul *Neamul Rebrenilor* către Liviu.

Așa cum a fost conceput, prin selecția operată de Nicolae Gheran, primul volum de scrisori primite de scriitor cuprinde 494 de texte, dintre care sunt reproduse integral doar 438, restul fiind prezentate rezumativ. Din „Cuvântul-înainte” aflăm multe detalii privind atât istoria corespondenței rebreniene, cât și pe cea a procesului de publicare a acesteia. Volumul A-B beneficiază de un aparat critic care include atât un *Indice de persoane*, cât și un *Indice de titluri*. Indicele de persoane, vizând și următoarele trei volume (conceput de la A la Z), face trimitere la numărul scrisorilor, așa cum apar ele în volum. Se indică atât

calitatea de semnat al corespondenței, cât și menționarea persoanelor în textele epistolare ale altor expeditori. Descinderă în Biblioteca Academiei, într-o epocă în care documentele nu se puteau copia decât manual, și comorile epistolare descoperite alături de prietenul său Nicolae Corban, trasează liniile de fugă ale unui prim-plan cu copii medievali, care își dăruiesc ființa pentru nemurirea scrisului – „lucru vecinic”. Bogăția arhivei epistolare a impus selectarea unui corpus de texte esențiale, grupate la rândul lor în patru volume numărând circa 500 de scrisori. Dispunerea lor a respectat criteriile logice, menționate de la început de îngrijitorul ediției, care să faciliteze lectura. Primul criteriu este cel alfabetic (scrisorile sunt dispuse în volum după numele expeditorilor), iar al doilea criteriu este cel cronologic (în cazul fiecărui expeditor scrisorile au fost ordonate în funcție de date). De asemenea, editorul precizează că „Scrisorile în limbi străine au fost tălmăcite și reproduse în limba română.”¹

Fascinația descoperirii scrisorilor personale ale lui Reboreanu este augmentată de identificarea unor personalități de primă mână a culturii sau politicii românești a primei jumătăți a secolului al XX-lea, cu care acesta a corespondat. Printre aceștia sunt enumerați, ca într-o paradă fastuoasă: Ion Agârbiceanu, Tudor Arghezi, George Bacovia, Lucian Blaga, I. Al. Brătescu-Voinești, Matei Caragiale, Mihail Dragomirescu, Mircea Eliade, Gala Galaction, Emil Gârleanu, Eugen Ionescu, Nicolae Iorga, Emil Isac, Panait Istrati, Eugen Lovinescu, Alexandru Macedonski, Adrian Maniu, Ion Minulescu, Corneliu Moldovanu, Dimitrie Nanu, Hortensia Papadat-Bengescu, Camil Petrescu, Sextil Pușcariu, Mihail Sadoveanu, Ion Marin Sadoveanu, Ioan

Slavici, C. Rădulescu-Motru, Radu Rosetti, Constantin Nottara, Maria Tănase, George Enescu, Stan Golestan, Ionel Perlea, Carol al II-lea, Armand Călinescu, Petru Groza sau Iuliu Maniu.

Epistolarul rebrenian este o istorie vie a epocii sale, dar și a scriitorului, care a deținut funcții importante în viața publică, aflându-se la conducerea unor instituții precum: Societatea Scriitorilor Români (din 1925), Direcția Generală a Teatrelor (1929, 1941-1944), Direcția Educației Poporului, Societatea de Radio (vicepreședinte). Rolul de director al revistelor *Scena* (1910-1911, 1914), *Mișcarea literară* (1924-1925), *Gazeta literară* (1929), *România literară* (1932-1934) sau *Viața* (1941-1944) îl fac pe Reboreanu, o dată în plus, destinatar al unei bogate corespondențe. Tot ceea ce s-a păstrat în arhivele Bibliotecii Academiei Române pare un adevărat „ocean documentar”, „oferind o panoramă a culiselor literaturii române din prima jumătate a veacului 20, mobilurile și ecourile intime ale diferitelor evenimente, raporturile reale dintre confrăți, condițiile lor de viață, fără a căror cunoaștere, istoria culturii și-ar pierde din culoare.”²

Acuratețea reproducerii scrisorilor merge până la transcrierea mențiunilor de pe plicuri, completate cu detaliile

exacte ale sursei în care a fost descoperit textul, numărul scrisorii, al volumului din Biblioteca Academiei Române, precum și numărul de inventar al acestuia. Acolo unde locul sau anul nu apăreau, dar puteau fi deduse mai mult sau mai puțin exact, editorul a recurs la completarea acestora între paranteze drepte. Semnatarii textelor sunt prezentați succint, în note de subsol care însoțesc prima apariție în inventarul de corespondență, prin menționarea statutului intelectual și public, precum și a tipului de relație în care se aflau cu Rebreanu. Printre misive sunt și texte scurte, în genul biletelor prin care se informează succint sau se transmit salutări cu ocazia unor călătorii sau a unor evenimente speciale.

Conținutul scrisorilor relevă aprecierea, respectul, cordialitatea, sentimentele sincere de admirație de care Rebreanu se bucura printre contemporani, fie în calitate de persoană publică, însărcinată cu răspundere și putere decizională, fie în calitate de prieten. Din datele și ideile concentrate în textele care îi sunt adresate scriitorului se deduce cu ușurință epoca, preocupările intelectualilor, atitudinea lor față de viața publică, dar și față de cultură

și cunoaștere, de o autenticitate incontestabilă, de profund europenism, de o respirație universală indubitabilă. Recurente în mesajele primite sunt problemele bănești ale semnatarilor, care blochează sau trenează proiectele lor culturale, în consecință apelul este legat de potențiala intervenție a destinatarului privind soluționarea acestora. Tot spiritul interbelic mustește prin referințele la viața culturală și publică, în care Rebreanu era angrenat în poziție de forță, atingând atât literatura, cinematografia, teatrul, revuistica sau mediul academic. Nimic nu scapă conștiinței intelectuale a semnatarilor. Totul se relevă ca fiind stringent, căutând înțelegere și soluții pozitive din partea adresantului.

Ceremonialul discursului epistolar poartă în el o elevație sinceră a relațiilor dintre intelectualii interbelici. Sentimentul este cel de comuniune în numele acelorași idealuri umaniste, de respect nealterat de orgolii față de cel care a acces la un moment dat într-o poziție decizională, de încredere în bunele lui intenții și în capacitatea de a concura la obținerea unor realizări necesare în plan cultural. Relația omului de cultură cu intelectualii

din provincie este foarte vie, semnalându-ne un autentic proces de emulație culturală, la fel de viu în țară, ca în capitala României interbelice.

Nostalgic al comunicării scrise tradiționale, prin misive, care concentrează în ele atât parfumul unei epoci, cât și seva gândirii celor care le-au scris, Nicolae Gheran subliniază importanța recuperării și publicării corespondenței personale, intime a scriitorilor sau a altor intelectuali și oameni de cultură, deoarece aceasta oferă „deliciul unei lecturi unice, asemănătoare cu parcurgerea unui roman palpitant, lăsând mereu întredeschisă ușa dintre realitatea unei vieți puțin știute și imaginea ștanțată din paginile manualelor de istorie.”³ Indiscreția pasionată a cititorului față de astfel de texte trebuie interpretată, în viziunea exegetului, mai degrabă ca un act inițiativ, instructiv, decât ca o abatere de la bunele moravuri.

NOTE

1 Nicolae Gheran, „Cuvânt-înainte” la *Scrisori către Liviu Rebreanu*, ediție critică de Nicolae Gheran, Editura Academiei Române, București, 2014, p. 11.

2 *Ibidem*, p. 8.

3 *Ibidem*, p. 6.

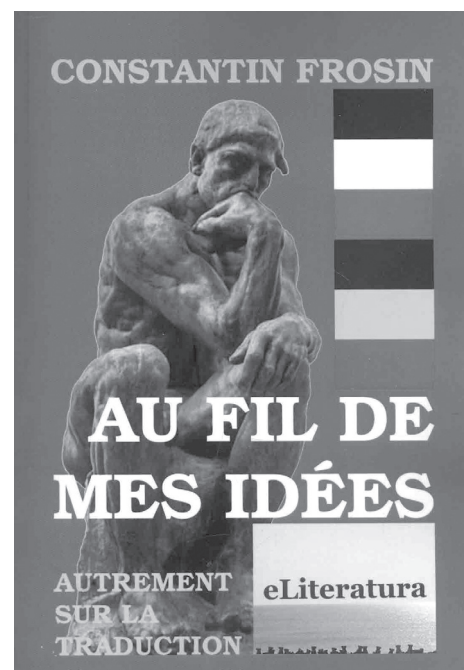
PARADIGMA ACTULUI TRADUCERII

CONSTANTIN FROSIN. *AU FIL DE MES IDÉES. AUTREMENT SUR TRADUCTION*

MIRCEA COLOȘENCO

Constantin Frosin este un autor inconfundabil sau, mai bine zis, un fundaționalist. După o lucrare realizată în urmă cu un deceniu – *Art et technique de la traduction* (Editura Fundației „Dunărea de Jos”, Galați, 2000) – dă la lumină tipul *Au fil de mes idées* (eLiteratura, București, 2014, 436 p.), o culegere de studii/articole, unul mai chisnovit/special decât altul, structurate pe baze ferme și sigure, cu aceeași tematică, însă în diferite combinații ale rațiunii și ale experienței proprii. Este cât se poate de clar în privința actului traducării ca fiind cea de „a opta artă” a spiritualității. Această insistență a sa dovedește că mai are ceva de precizat. De altfel, Constantin Frosin – oficial, ca specialist și poziție socio-profesională, este un

universitar român onorat de foruri competente cu premii, titluri și ordine/medalii europene pe vectorul francez –, în subsidiar apare ca o instituție culturală: poet bilingv (română/franceză), deopotrivă de talentat; autor versat de lucrări științifice și didactice, publicist, conducător/fondator de revistă serioasă – *Le Courrier International de la Francophilie*, sub egida Academiei Române (Galați) –, scoasă pe cont personal dintr-un salariu de profesor universitar. Am lăsat pe final calitatea de traducător bilingv, din care și-a făcut o țință proprie, de cunoștință. Un bine cunoscut poet și editor francez – Louis Delorme – scrie fără drept de apel: „Constantin Frosin est un maître de notre langue”. Astfel, în concepția lui Constantin Frosin

și indusă în cartea menționată, traducerea cere/impune interpretarea legitimă biunivocă între model și corespondentul său ca relație semantică fundamentală, ideal aproximat, dar nicicând atins. Nu e nevoie să cităm nume celebre în a ne susține presupuziția/prezumția, ci doar invocând înțelesul holismului, ca proprietate a

întregului asupra părților dintre termenii sistemului limbajului ca forme de viață, tot la fel cum în filosofia minții, stările mentale asemănătoare pot fi identificate în rețeaua relațiilor respective. Constantin Frosin disecă, rând pe rând, metodic, critica/teoria traducerii, trăsăturile specifice de fidelitate/infidelitate (plecând de la formula „belles infidèles” din sec. XVIII), dar și de copie a originalului/ creație în sine, caracterizând postura traducătorului ca mediator-creator, condamnând prin prisma eticii actului traducerii specia hibridă rezultată din soluții surrogat. Totodată, în cadrul căutării identității spirituale din perspectiva pluralismului expresiei artistice în modul european, Constantin Frosin este pentru autoritatea textului traducerii. Termenii text/context/intertext sunt manevrați cu ușurința

performerului stăpân pe folosirea celor specifice lingvisticii teoretice și aplicate într-o hermeneutică proprie sincronizată fluxului recunoscut în științele umaniste și tehnice ca valori istorice consacrate.

POST SCRIPTUM. Stau și mă întreb *cui prodest* contribuția științifică însumată calitativ de cartea recentă a lui Constantin Frosin, apărută în 2000, nu a ajuns în mediile universitare clujene din cel gălățean, pentru a-i servi unei doctorande transilvane la alcătuirea tezei sale de doctorat susținută în 2012? Mă refer la un exemplu concret de șovinism intelectual maghiar. Zsók Izabella a primit titlul de doctor în litere pentru teza *Traducerea – pod între limbi și culturi*, avându-l coordonator de examen de doctorat pe magistrul prof. univ. dr. Veress Carol,

nimeni altul decât Directorul Școlii Doctorale „Comunicare și cultură” de pe lângă Facultatea de Istorie și Filosofie a Universității „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca, susținută în anul 2012. Distinsa Z.I., devenită om de știință, în teza Domniei-Sale nu a catadicsit să consulte bibliografia românească de specialitate de nici un fel, cu excepția citării în bibliografia aferentă tezei doar a unei singure lucrări (Bantaș, Ana-E. Croitoru, *Didactica traducerii*, Teora, București, 1999), printre cele peste 130 de titluri menționate, apărute în frumoasa limbă maternă – limba maghiară.

Într-adevăr, lucrarea își merită titlul în care *podul* nu este cel între culturi, de-a latul unui fluviu care desparte limbi/culturi, ci este *podul* casei! Bravissimo!

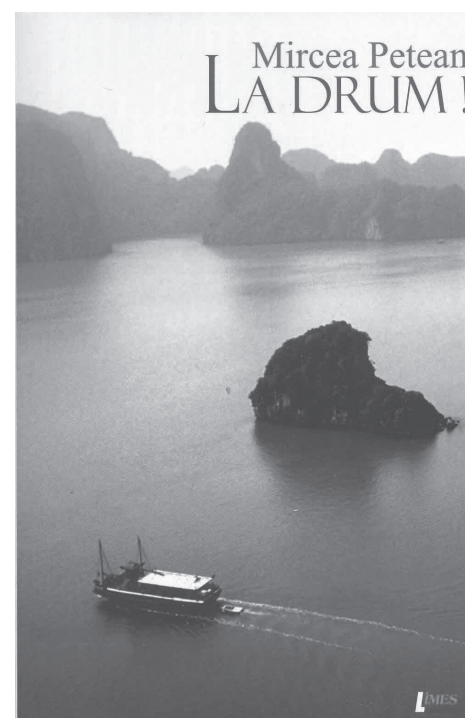
DRUMURILE LUI MIRCEA PETEAN

ANDREI MOLDOVAN

Iată o carte la care ne-am fi putut aștepta din partea lui Mircea Petean (*La drum*, Editura Limes, 2016), pentru că volumele sale de poezie, începând chiar cu primele, stau sub semnul călătoriei, așa cum au observat numeroșii comentatori care le-au luat în seamă și care nu au ezitat să vadă în poezia sa o expresie modernă și lirică a spiritului odiseic. În ce ne privește, fără a nega câtuși de puțin înclinația poetului spre necuprinsele drumuri, ca mod de deslușire a neliniștilor lirice, am văzut o altfel de călătorie vibrând în poemele sale, una care se îndreaptă spre întâmpinarea destinului, în buna tradiție a grecilor de altădată, așa cum i se întâmplă legendarului Oedip. De aici și mutarea întregii aventuri în interiorul ființei. Afirmam atunci: „Să observăm că relevarea sinelui prin călătorie înseamnă recompunerea unui întreg univers sau propunerea unor viziuni noi asupra universului cunoscut. De aceea vom avea de-a face cu o uluitoare schimbare de perspective asupra călătoriei. Dacă Mircea Petean ar fi fost pictor, am putea presupune că ar fi fost un cubist frenetic propunând o

mulțime de viziuni și perspective asupra aceluiași lucru, până când adevărul din el ar începe să cânte.” (A.M., „Ce-i aduce lui Oedip călătoria?”, în *Erezii lirice*, Editura Limes, 2004, p. 42)

Cea mai recentă carte a lui M. Petean, despre care opinăm acum, pare să fie un jurnal de călătorie în locuri diferite din țară și de peste hotare, numai că autorul evită să facă o asemenea precizare în foaia de titlu. Mai mult, în chip de introducere, reanimă un personaj fictiv, un obișnuit al universului său liric (Nicanor și călătorul de profesie), un soi de dedublare dinspre ființa cotidianului spre aceea a problematicii majore, pe seama căreia se pot pune multe frământări auctoriale. Dar poate că nu este chiar atât de comod cum pare. Ori cum, scriitorul nu dă jos straietele de poet pentru a îmbrăca altele și a consemna conștiincios isprăvile unor călătorii. Cel care călătorește este Poetul, când Petean, când Nicanor, având mare grijă să aibă însoțitor în povestea călătoriei („Așadar, iubite cititor, gată-te de drum!”), pentru că ritualul rostirii, precum în *Hanul Ancuței*, are nevoie de minți însetate să afle,

iar însoțitorul tăcut se conformează, nevând de ales, conștient că lumea poezilor nu este lipsită de primejdie.

Iar pentru a nu lăsa loc unor judecăți eretice, autorul realizează mai întâi o sinteză lirică a călătoriei sau călătoriilor printr-un amplu poem intitulat „Catedralele memoriei”, cu „Prolog”, o „Închinare” dezvoltată și un „Epilog”, din care cităm: „nu am ținut un jurnal propriu-zis/ dar câteva fulgurații au căzut în bloc-notesul/pe care-l țineam la îndemână/ iar în timpul zăbavei de după călătorie/ am început să pun piatră peste piatră/ și să construiesc

aceste catredale ale memoriei/ pe care le-am desăvârșit acasă/ în tihnă/ în noul apartament/ pe care Ana îl târguise și îl amenajase măiestru/ în absența mea” (M.P., *Op. cit.*, p. 27). Iată-l așadar și pe Ulise în apartamentul Penelopei!

După atâtea apropieri de opera sa poetică, se cuvine să ne punem întrebarea firească: prin ce se deosebește, totuși, volumul de față a lui Mircea Petean de cărțile sale de poezie, pentru că, oricum am lua-o, *La drum* nu intră în categoria lor? Pseudojurnal de călătorie, vizând zone de frontieră ale formelor literare, tomul în discuție are și numeroase caracteristici care îl particularizează, care îi conferă o notă distinctă, chiar dacă nu îl încadrează strict în categorii bine cunoscute. Am spune că, mai întâi, poetul dobândește sau își asumă mai multe libertăți decât i-ar putea rezerva lirismul, cu toată generozitatea sa. El își construiește un univers al călătoriei după bunul său plac și îi convine să schimbe mereu rolurile, să propună mereu perspective diferite asupra lumii, lume care rezonază puternic în propria-i ființă. El este totodată un mare maestru și un ucenic, când entuziasmat, când temător. Petean sau Nicanor, cum vă convine, de îndată ce apele adânci tind să îl mistuie, să îl identifice, să îl definească, își poate permite înotul de suprafață, bun pentru sănătatea tuturor.

Călător prin Franța, Italia (la Genova este o parte a familiei sale), Spania, Danemarca, Vietnam, Slovacia, Ungaria, Chișinău, dar și în Gorj, la Sighetul Marmației, în Oaș, la Slobozia, Piatra Neamț, Bârsana, București (un ardelean merge în Capitală ca într-o expediție), Dej, însoțit de o impresionantă bibliotecă pe care o poartă sub pălărie, autorul este când confesiv, când poet, când sentimental, când erudit, când ironic, când bonom, când

încărcat de umor, când bunic. Fără să piardă din vedere experiența înaintașilor (Dinicu Golescu), rob al lecturilor, Mircea Petean pare să stăpânească o lume pe care o alcătuiește în bună măsură, cu toate că am putea să-l urmărim cu ușurință pe o hartă. Sentimentul dominant este acela al unei libertăți depline, dat în bună măsură și de renunțarea la corsetele formelor literare. Iată, despre călătoria în Slovacia, un fragment al umorului înțelept, dar fără opreliști, alunecos, dacă înțelepciunea admite o asemenea libertate: „A doua zi grupul se completează cu un nou membru, un tânăr scriitor ungur din Ardeal, Zolinu-știu-cum. Bea bere cu țuică și zice că îi plac colegii lui români gen Ianuș, Sociu, Elena Vlădăreanu, pentru că le seamănă doar s-au uitat la același gen de programe la televizor, de-o pildă. A și tradus din ei, a reținut un vers al lui Ianuș în care netotul vorbește despre pizda de gură a doamnei ministru al culturii. Mai zice că a propus, la Congresul Ligii Scriitorilor Maghiari de Pretutindeni, înființarea unui centru de traduceri unde să lucreze, pe bani frumoși, traducătorii din română în maghiară și invers. Pe Înaltul îl lovește somnul. S-ar putea chiar să adoarmă, în sfârșit! Ssst, silence please!” (M.P., *Op. cit.*, p. 174)

Dar călătoria poetului este una ritualică, în întâmpinarea destinului, iar autorul știe acest lucru, tocmai de aceea ține să citeze pe ultima copertă următorul fragment: „Călătorul de profesie gândește cu voce tare: Între căutarea marginii și fuga de marginea marginii pare a se desfășura întreg periplul existențial al unuia ca mine...” Nu împlinirea destinului, capătul călătoriei, marginea marginii, sunt râvnite de călător, ci nesfârșirea drumurilor, pentru că Mircea Petean știe foarte bine că, pentru Oedip, capătul călătoriei s-a numit Colonos.

PRIMITE LA REDACȚIE

Albu, Mihaela-Codruța Mirela Stănișoara-Camelia Zăbavă (coord.), *Întoarcerea în Ithaca. Cultura română din exil și din afara granițelor*, Editura EIKON, Cluj/Napoca, 2011

Bud, Florica, *Pierd monopolul iubirii (Je perds le monopole de l'Amour)* – bilingvă –, Editura Ramuri, Craiova, 2010

Costin, Cecilia, *Ion Șugariu. Argat fără simbrerie la cuvânt*, II, Editura Gutinul, Baia Mare, 2015

Doboș, Titus, *Amargam*, Editura Sfântul Ierarh Nicolae, Brăila, 2014

Gheran, Niculae, *Arta de a fi păgubaș, III, Îndărătul cortinei*, Editura Biblioteca Bucureștilor, București, 2012

Ghilia, Alecu Ivan, *Alexandru cel Mic și nepotul marelui rabin*, Editura Limes, Cluj-Napoca, 2010

Goma, Paul, *Culoarea curcubeului '77 (Curentul oamenilor)*, ediție îngrijită de Flori Bălănescu, Editura Ratio et Revelatio, Oradea, 2015

Goma, Paul, *Scrisuri III 1999-2010*, interviuri, dialoguri, articole, ediție îngrijită de Flori Bălănescu, Editura Ratio et Revelatio, Oradea, 2014

Grama Timaron, Dinu, *Urcând acasă*, Editura Universității din București, București, 2011

Hădărig, Ioan (ed.), *Des mots bâtis en silence/Cuvinte zidite în tăcere*, Centrul cultural Liviu Rebreanu Aiud, Aiud, 2007

Horia, Vintilă, *În căutarea „Omului total”*, ed. Cristian Bădiliță și Basarab Nicolescu, Editura Vremea, București, 2016

Kopecky, Peter, *Z mozaiky slovenski-rumanskych vzťahov v 20.st.*, Vydala Univerzita Konstantina Filozofa v Nitre, Filozofická fakulta vo vydavateľstve IRIS, Bratislava, 2012

Pași împreună. Antologie literară alcătuită de Florica Bud și Augustin Cozmuța, Editura Gutinul, Baia Mare, 2013

Pârja, Gheorghe, *Livada cu prieteni și alte împrejurimi*, Editura Proema, Baia Mare, 2010

Pop, Ioan Es., *Fețe jupuite. 12 interviuri cu Ioan Es. Pop*, Editura Casa de pariuri literare, București, 2015

Sitar-Tăut, Daniela, *Receptarea culturii române în Slovacia după 1989*, Editura Risoprint, Cluj-Napoca, 2015

EDITURA ACTAEON BOOKS

STR. LUPULUI, NR. 34/42

430383 BAI A MARE

www.actaeonbooks.ro

Nou înființata editură ACTAEON BOOKS, prin colecțiile sale, își propune să tipărească într-un mod imaginativ, modern, texte care, printr-o abordare rutinieră, au devenit ca „îngropate” pentru conștiința publică. De asemenea, își propune să aducă în fața cititorilor texte de semnificație specială, îndelung ignorate, dar care devin astăzi, odată cu transformările pe care lumea modernă le impune spiritului public, mai mult decât relevante.

Tiparul executat la:

S.C. ROPRINT SRL

Strada Cernavodă, Nr. 5-9, 400188 Cluj-Napoca